

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Volume 11/7 Spring 2016, p. 121-150

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9671>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 29.05.2016

✓ Accepted/Kabul: 25.07.2016

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Abdullah Emin ÇİMEN – Prof. Dr. Ömer PAKIŞ

This article was checked by iThenticate.

OSMANLI DÖNEMİNDE BAZI MÜSTAKİL DIRÂYET TEFSİRLERİ VE UYGULADIKLARI YÖNTEMLER

*Bahattin DARTMA**

İslâmî muhitlerde eğitim ve öğretim faaliyetleri önceleri câmii, tekke ve mescid gibi ibadet yerlerinde yapılırken sonraları çeşitli sebeplere binaen medreselerde sürdürülmüştür.

Medrese te'sisi Büyük Selçuklularla başlamış ve zamanla her yere açılmıştır. Osmanlılarda ilk medrese Orhan Gazi tarafından İznik'te kurulmuştur. İlmiye sınıfının ve diğer devlet memurlarının yetiştiği bir eğitim kurumu olan Osmanlı medreseleri, Fatih ve Kânunî dönemlerinde zirveye çıkmış, bir müddet sonra duraklamaya, daha sonra da gerilemeye başlamıştır.

Kuruluşundan kapanışına kadar çeşitli ilimlerin tedris edildiği Osmanlı medreselerinde, tefsir olarak Zemahşeri'nin Keşşâfı ile Kâzî Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzil'i okunmuş ve okutulmuştur. Dirâyet metoduna göre yazılan bu iki tefsir, Osmanlı döneminde kaleme alınan dirâyet tefsirlerinin temel kaynağı olmuşlardır.

Osmanlı döneminde az sayıda dirâyet tefsiri yazılmıştır. Bu dönemde tefsir çalışmaları daha ziyade şerh, hâşiye ve ta'likât gibi faaliyetler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Osmanlılarda az sayıda dirâyet tefsiri yazılmasının muhtemel sebepleri arasında, ictihad kapısının kapandığına inanılması, Ku'ân'ı sadece yüzünden okumanın ibâdet sayılması, tefsir alanında ihtisaslaşmanın olmaması, şerh ve hâşiyelerin ders kitabı yapılması, öğretim metodu olarak ezber[cilik] usûlünün uygulanması, medreselere ehil olmayanların müderris atanması gibi hususlar zikredilebilir.

Osmanlı döneminde (camii, mescid ve medrese gibi) eğitim kurumlarında Tefsir ilmine dair en fazla Zemahşeri'nin el-Keşşâf adlı eseriyle Kâzî Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzil adlı eseri okutulduğunu yukarıda belirttik. Bu iki dirâyet tefsirinin uyguladığı metotlar, Osmanlı döneminde yazılan dirâyet tefsirlerinde de büyük ölçüde uygulanmıştır. Ancak bu dönemin müfessirleri yeri geldikçe Keşşâfı ve Envâru't-Tenzil'i az veya çok tenkid etmekten de geri kalmamışlardır. Bilhâssa Zemahşeri'nin itizalî fikirlerine karşı hep sünî görüşleri

* Prof. Dr. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Tefsir Ana Bilim Dalı, El-mek: bahagani@gmail.com

savunmuşlardır. Özellikle Ahmed Gürânî'nin, sadece itikâdî meselelerde değil, diğer konularda da yeri geldikçe Zemahşeri'yi ciddi olarak eleştirdiği görülmektedir.

Az miktarda dirâyet tefsiri kaleme alan Osmanlı dönemi müfessirleri, yeni ve özgün bir tefsir yöntemi geliştirememişlerdir. Bu dönemde yazılan tefsirler arasında yöntem bakımından bazı cüzî farklılıklar görülse de bu durum, onların farklı bir metot kullandıklarını ifade etmeye yetecek derecede değildir.

Osmanlı müfessirleri arasında metot bakımından aralarında çok belirgin bir farkın olmadığı ortadadır. Başka bir ifadeyle onların, aralarında bir takım cüzî farklılıklar olmakla beraber genel olarak başvurdukları yöntemin Keşşâf ve Envâru't-Tenzil'in metotlarıyla hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Anlaşılan o ki, Osmanlı devrinde müstakil dirâyet tefsiri yazan müfessirler, Keşşâf ve Envâru't-Tenzil'in etkisinden kurtulamamışlardır. Meselâ bu dönemin en meşhur müfessiri olarak kabul edilen Ebussuûd hakkında Abdullah Aydemir'in şu değerlendirmesi kayda değerdir: "Müfessir (yani Ebussuûd) ez-Zemahşeri'nin mu'tezile mezhebi açısından yapmış olduğu izahlar hâriç kalmak şartı ile el-Keşşâftan o kadar çok nakiller yapmıştır ki, tefsirinin elimizde mevcut matbû' nüshasındaki mürettip hatalarını bile el-Keşşâfa bakarak düzeltmek mümkündür." İşte bu tespit, Osmanlı dönemi müfessirlerinin Keşşâf'ın tesirinde fazlaca kaldıklarını ve farklı bir metot geliştiremediklerini göstermesinin yanısıra, mana ya da lafız olarak yapılan alıntılarının da bir hayli çok olduğunu göstermektedir. Ne hazindir ki bu tespit, diğer bazı Osmanlı müfessirleri için de aynen geçerli görünmektedir. Burada kısaca şu tespitleri yapmak istiyoruz: Osmanlı döneminde yazılan bazı müstakil dirâyet tefsirleri hakikaten birtakım yeni ve özgün görüşler ortaya koymuşlardır. Meselâ Ebussuûd'un edebî sanatlar (belâgat), Ahmed Gürânî'nin kırâat, Şihâbuddîn es-Sivâsî'nin de âyetleri meydana getiren kelimelerin birbirleriyle olan uyum ve ahengini (tenâsüb) gösterme konusundaki maharetleri gerçekten orijinal ve kayda değer birer özellik olarak görünmektedir. Ancak bunların bazılarında, *el-Keşşâf*, *Envâru't-Tenzil* ve *Mefâtihu'l-Ğayb* gibi eserlerden aynen veya ma'nen yapılan alıntılar çıkarılsa, geriye kalan kısma tefsir demenin biraz zor olacağı kanaatindeyiz. Yine bu döneme ait bazı dirâyet tefsirlerinin ise, yaptıkları alıntı ve aktarımlar çıkarıldıktan sonra tefsir olma niteliğini kaybetmese bile hacimlerinin bir hayli küçüleceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir başka mesele de şudur: Eğer adı geçen bu üç tefsir olmasaydı, Osmanlı dönemine ait bazı dirâyet tefsirlerinin hiç yazılamayabileceğini tahmin etmek mümkün gibi görünmektedir. Gerek Osmanlı dönemi eğitim kurumlarında ve gerekse ilim tahsil etmiş yani, bugünkü tabirle eğitim-öğretim görmüş olanlar arasında Envâru't-Tenzil'in Keşşâftan daha fazla itibar gördüğü ve öne çıktığı söylenebilir. Meselâ Envâru't-Tenzil'e 250'den fazla şerh, haşiye ve talik yazılması (ki sadece Osmanlı döneminde kaleme alınanların sayısı 60'a ulaşmaktadır), bu hususun bâriz bir göstergesi olarak kabul edilebilecek mahiyettedir.

Günümüzde de aynı durumun devam ettiği görülmektedir. Bunun sebebi, Keşşâf'ın savunduğu Mutezile mezhebinin görüşlerinin, çoğunluğu oluşturan ve hâkim unsur olan Sünnî kesim tarafından tasvip edilmemesi olduğunu söyleyebiliriz.

Turkish Studies

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Osmanlı, özgün, metot, müstakil, dirâyet tefsiri.

INDEPENDENT AND PERSONNEL COMMENTARIES AND THE METHOD THEY USED IN THE OTTOMAN PERIOD

ABSTRACT

While the education and training of the Islamic activities are carried out in the mosques, lodges (tekke) and masjids at the beginnings, such activities were implemented in the madrasas for various reasons at later times.

The establishment of the madrasah starts with the Great Seljuks and it spreads everywhere in time. The first madrasa was founded by Orhan Gazi in Iznik in the Ottoman Empire. The Ottoman madrasas, which were educational institutions for the educationalists and other public officials, reached its peak during the Fatih and Kanuni periods. It then followed a period of stagnation and started to decline.

From their establishment until the closure of them various sciences were taught in the Ottoman madrasas and Zamakhshari's Keşşâf and Kâzî Beyzâvî's Envâru't-Tenzîl were taught as commentary. These two commentaries, which were written in line with the detailed-inductive method, became the main sources of these types of the commentaries written during the Ottoman period.

A small number of detailed-inductive commentaries were written during the Ottoman period. Detailed explanations (şerh), re-explanations of previous works (hasiye) and partial explanations of the books (talik) were done rather than writing the work of commentaries during this period.

STRUCTURED ABSTRACT

There can be counted many reasons for not writing many detailed-inductive commentaries in the Ottomans: The possible reasons come as follows: the ijihad was forbidden, reading the Qur'an considered to worship, lack of specialization in the field of commentary, şerhs and hâsiyes used as textbooks, the rote method of teaching, and the appointment of inefficient professors inefficient at the madrasas

Of commentary science Zemahşeri's el-Kessaf and Kâzî Beyzâvî's Envâru't-Tenzîl were mostly taught in most of the educational institutions in the Ottoman period. The methods used by the above stated commentaries are mostly used by the other commentaries written in the Ottoman Period. Yet the interpreters of the period criticised the Kessaf and Envâru't-Tenzîl occasionally. In particular Ahmed Gürânî criticised thw two these commentaries seriously not only in terms of theological issues, but also in terms of other issues.

The commentators of the Ottoman period who produced few personel commentaties did not develop a new and original commentary

Turkish Studies

method. Although some methodological diversity is seen among the commentaries of this period, it is not possible to say that these commentaries used different methods.

It is obvious that there is no very clear difference among the Ottoman commentators in terms of method. In other words, although there are some differences among them, in general, the methods they employed are nearly the same as used by Kessaf and Envâru't-Tenzil. Apparently, the commenators who write the acumen commentaries independently could not get rid of the influence of Kessaf and Envâru't-Tenzil commentators. For example, Abdullah Aydemir poses the following assessment about Ebussuud accepted as the most famous commentators of this period. On the condition that keeping the commentator (Ebussuud) ez-Zemahşer's commentaries about the mutezile sect apart, he narrated so many events (commentary) from the el-Kessaf that is possible to correct commentary's mistakes in the current issue at hand by looking at el-Kessaf. This detection shows that the Ottoman Period commentators not only became under the influence of Kessaf and Envâru't-Tenzil in great deal and did not develop a different method, but it also shows that they use citations too much whether they are used as meaning or wording. It is a pity that this determination seems to be the same for some of the other Ottoman commentators. Here we want to state the following observations. Some of the individually written acumen interpretations put forth some truly new and original opinions in the Ottoman period. For example, Ebussuud in the literary arts (eloquence), Ahmed Gürâni' in the recitation, Shihabuddin es-Sivâsi' in the harmony of words with each other that constitute the Qur'an seem to be an original and remarkable feature. However, if some of the direct or indirect citations were removed from some of them like *el-Keşşâf*, *Envâru't-Tenzil* and *Mefâtihu'l-Ğay*, we assume that it would be a little difficult to believe that the rest of them are commentary section. When some of the quoting and transfers are removed from the acumen interpretation of this period and even if they do not lose their status of being commentary, we can say that their size get smaller in great deal. Another matter is this: If these three commentaries had not been existed, it is not difficult to predict that some of the acumen commentaries would not have been written. It can be claimed that Envâru't-Tenzil is more popular than Kessaf both at the Ottoman period educational institutions and among the educated people. For instance, more than 250 explanations, re-explanations, key-word explanations were written for Envâru't-Tenzil and about sixty of them were written during the Ottoman period and this can be considered an indicator of the above stated claim.

The same situation seems to be continuing currently. The reason for this is that the opinions of the Mutezile sect advocated by Kessaf were not approved by the Sunni people, which make up the majority and being dominant element.

Keywords: Commentary; Ottoman, original, method, independent, acumen commentary.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/7 Spring 2016

Giriş

“Medrese”, kelime olarak “içinde ders yapılan, ilim öğrenilen yer” (Zebîdî, 1965, I, 96) anlamına gelir. Terim olarak ise, “sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek tahsil müessesesine” denmektedir (Baltacı, 2005, I, 80, 107).

İslâm beldelerinde eğitim ve öğretimin faaliyetleri, önceleri câmiî ve mescidlerde yapılırken (Taşdemirci, 1988, s. 269; Baltacı, 2005, I, 107; Yakuboğlu, 2006, s. 14) sonraları medreselere geçti. Zîrâ câmiiler her şeyden önce ibâdet yerleriydi. Bunun yanında câmiilerde ders grupları (halaka) kümeleşmeye başladı. Zamanla câmiiler hem ders ve hem de ibâdet görevlerini birlikte yürütemez hale geldi. Ayrıca tedris esnasında müderrisin takririnden başka karşılıklı suali-cevabı ve müzâkereyi, hatta münâkaşa ve cedeli gerektiren derslerin okutulmaya başlanması gürültülü bir ortamın oluşmasına neden oldu. İşte öncelikle ibâdet yeri olması nedeniyle sukûnetin hâkim kılınması gereken câmiilerin bu gürültülü ortamdaki kurtulma ihtiyacı, medreselerin doğmasına sebep teşkil etti (Bilge, 1984, s. 2).

İslâm dünyasında medreselerin resmî bir müessese olarak kurulup gelişmesi Nizâmülmülk’ün gayretleriyle Büyük Selçuklular döneminde olmuştur (Taşdemirci, 1988, s. 273; Baltacı, 2005, I, 63; Yakuboğlu, 2006, s. 17).

Büyük Selçuklulardan sonra medrese te’sisi bütün İslâm dünyasında bir gelenek haline gelmiştir. Teşkilât ve işleyiş olarak Nizâmîyeler örnek alınıp köylere varıncaya kadar her yerde medrese açılmıştır. Kuzey Afrika, Endülüs ve Türkistan’da medreseler te’sis edilmiştir.

Selçuklular ile Anadolu Beylikleri devri medreselerinin bir devamı niteliğinde olan Osmanlı medreselerinin ilki Orhan Gazi tarafından 732/1331’de İznik’te kurulmuştur (Baltacı, 2005, I, 64, 65, 66, 71, 72; Bozkurt, 2003, XXVIII, 324-327; İpşirli, 2003, XXVIII, 327-328; Birışık, 2003, XXVIII, 333-337).

Temeli İznik’te atılan ve ilmiye sınıfının yetiştiği yegâne müessese (Sarıkaya, 1997, s. 44) olan Osmanlı medreseleri, özellikle Fatih ve Kânunî dönemlerinde gelişerek zirveye çıkmış ve bir müddet böyle devam ettikten sonra duraklamaya, daha sonra da gerilemeye başlamıştır (Baltacı, 2005, I, 131, 133-135).

Giriş mahiyetindeki bu kısa bilgilerden sonra şimdi çalışmamızın çerçevesini çizerek asıl konumuza geçelim. Etüdümüzde Osmanlı döneminde dirâyet metoduna göre yazılmış müstakil ve tam olan bazı tefsirlerin uyguladıkları yöntemler incelenmeye çalışılacak ve bunlardan hareketle o dönemde müfessirlerin özgün bir metot ortaya koyup koyamadıkları üzerinde durulacaktır.

İlgili kaynaklara göre Osmanlı eğitim-öğretim müesseselerinde tefsir olarak en fazla Zemahşerî(v. 538/1143)’nin Keşşâf’ı ve Kâzî Beyzâvî(v. 685/1286)’nin Envârü’t-Tenzîl’i okutulmuştur (Ünver, 1946, s. 109; Uzunçarşılı, 1988, ss. 23, 43; Atay, 1983, ss. 80, 95, 96, 113; Baltacı, 2005, I, 88, 89, 90, 115, 126; Bilge, 1984, ss. 43-44; İzgi, 1997, I, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176; Özyılmaz, 2002, ss. 25, 36, 42, 58; Yakuboğlu, 2006, ss. 79, 151; Sarıkaya, 1997, s. 38; Zengin, 2002, ss. 109, 140).

Konunun daha iyi anlaşılması için önce bu iki tefsirin özelliklerini kısaca zikrederim.

Zemahşerî’nin *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûnu’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil* adlı tefsirinin özelliklerini kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri: Zemahşerî’ye göre Kur’ân’ın bazısı bazısını tefsir eder. O âyetleri tefsir ederken çeşitli maksatlarla başka âyetleri de kaydeder.

Kur’ân’ın Sünnetle tefsiri: Zemahşerî’ye göre sünnet Kur’ân’ı açıklar. Bu nedenle o tefsirinde çeşitli amaçlarla hadislerle yer verir. Fakat zikrettiği bu hadisler arasında sahih olmayanlar da vardır.

Turkish Studies

Sahâbe ve tabîîn ile onlardan sonra gelen âlimlerin görüşlerini zikreder: Müfessir tefsirinde, çeşitli maksatlarla sahâbe, tâbîî ve onlardan sonra gelen alimlerin sözlerini de aktarır.

Nüzûl sebeplerine yer verir: Nüzûl sebeplerine yer veren müfessir, eğer bir âyetin birden fazla nüzûl sebebi varsa onları da zikreder ve aralarında tercih yapar.

Kelimeleri izah eder: Zemahşerî kelimeleri açıklar ve bu esnada aynı anlama gelen başka kelimeler arasındaki ince anlam farklılıklarını/nüansları da belirtir.

Nahiv konularına girer: Nahvi, mananın hizmetçisi olarak görür. Âyetler arasında irâb bağlantılarını göstermeye çalışır, gerekli tahlil ve takdirleri yapar. Nahiv konularında, tefsire faydası olmayan zorlama te'villerden kaçınır.

Edebî sanatlara geniş yer verir: Meânî, bedi' ve beyan konularına hayli önem atfeder. Bu yolla Kur'ân'ın icâzını ortaya koymaya çalışır. Kur'ân'ın nazmını onun icâzının esası olarak görür ve bu yönde gerekli açıklamaları yapar. Ayrıca Zemahşerî, Kur'ân'ın gaybtan haber vermesini onun bir icâz yönü olarak görür.

Şiirle istişhâd eder: O tefsirinde bol miktarda şiir zikreder.

Kırâatlara değinir: Kırâatları tefsirin/mananın hizmetçisi olarak görür. Sahih olanlarına yer verdiği gibi bazen sahîh olmayan kırâatlara da yer verir. Kırâatlar arasında tercihler yapar. Kırâat şekillerine göre meydana gelen irab ve anlam farklılıklarına temas eder.

Kelâmî konulara girer: Kelâmî konularda daha ziyade mensubu olduğu mutezilenin görüşlerini ön plana çıkarır. Ancak bazen mezhebinin görüşlerine muhalefet ettiği de olur.

Müteşâbih âyetleri te'vil eder.

Fikhî konulara değinir: Zemahşerî fikha dair âyetleri tefsir ederken teşri'in hikmetini açıklar, fikhî münakaşalara girer. Aklen fikhî tahliller yapar. Daha ziyâde mensûbu olduğu Hanefî mezhebinin görüşleri doğrultusunda beyanlarda bulunur. Ancak bazen başka mezheplerin görüşlerini de tercih eder.

Nâsîh ve mensûh âyetlere işaret eder: Zemahşerî nâsîh ve mensûh âyetleri gösterirken konuyla ilgili başka âlimlerin görüşlerini de aktarır ve bazen onları eleştirir. Mütevâtir olmayan sünnetin, kıyas ve icmâin, Kur'ân'ı neshedemeyeceğini savunur.

İsrâîlî rivâyetleri nakleder. Zemahşerî, az da olsa isrâîlî haber nakleder.

Sûrelerin faziletine dair hadisleri zikreder: Zemahşerî'nin zikrettiği bu tür hadisler arasında zayıf olan hadisler de vardır (ez-Zehbî, I, 443-482; Mustafa es-Sâvî el-Cüveynî, ss. 76-184; Cerrahoğlu, 1988, I, 358-380).

Kâzî Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil* adlı tefsirin özelliklerine gelince onları da kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri: Âyetleri izâh ederken çeşitli maksatlarla başka âyetleri de zikreder.

Kur'ân'ın hadisle tefsiri: Kâzî Beydâvî tefsirinde çeşitli gayelerle hadislere yer verir. Fakat zikrettiği hadisler arasında bazen sahîh olmayanları da vardır.

Sahâbe, tâbîî ve onlardan sonra gelen âlimlerin görüşlerine yer verir.

Nüzûl sebeplerini zikreder.

Kelimeleri ve terkipleri açıklar.

Nahiv konularına girer ve irâb/tahlil yapar.

Meânî, bedi' ve beyân konularına değinir, fesâhat, belâgat ve dil inceliklerine girer.

Turkish Studies

Şiirle istişhâd eder.

Kırâatlara yer verir: Kâzî Beyzâvî meşhur olan kırâatlara yer verirken bazen şâzz kırâatlara da işaret eder.

Kelâmî konulara değinir: Daha ziyade mutezile ile ehl-i sünnetin görüşlerini aktarır ve ehl-i sünneti savunur. Bazen bunların dışındaki mezheplerin görüşlerine de yer verir.

Müteşâbih âyetleri te'vîl eder.

Fıkhî görüşleri serdeder: Fıkhî mezheplerin görüşlerini aktarır ve bu esnada Şâfî mezhebinin görüşlerini yeğler.

Nâsîh ve mensûh âyetleri gösterir.

İsrâilî rivâyetleri nakleder: Kâzî Beyzâvî, çok az da olsa isrâilî haber aktarır.

Sûrelerin faziletine dair hadisleri zikreder. Kâzî Beyzâvî'nin zikrettiği bu tür hadisler arasında zayıf olanlar da vardır.

Âyet ve sûreler arasındaki tenâsübe değinir.

Kevnî âyetleri tefsir ederken ilmî tefsire girer (ez-Zehebî, I, 297-303; Cerrahoğlu, 1988, II, 297-314; Muhammed ez-Zuhaylî, 1998, ss. 129-136).

Görünen o ki, Kâzî Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı bu tefsirinin temel kaynağı Zemahşerî'nin Keşşâf'ıdır. Söz konusu tefsir –itizâlî görüşler dışında- büyük ölçüde Keşşâf'a dayanılarak yazılmıştır.

Osmanlı döneminde yazılan dirâyet tefsirlerine büyük ölçüde kaynaklık eden bu iki tefsiri ana hatlarıyla tanıttıktan sonra şimdi, söz konusu dönemde müstakil olarak kaleme alınmış ve tam olan bazı dirâyet tefsirlerinin özelliklerini müelliflerinin vefat tarihlerine göre/kronolojik olarak incelemeye geçebiliriz.

I. Şihâbuddîn es-Sîvâsî (v. 860/1455) ve Tefsir İlmindeki Yeri

Tam adı Ahmed b. Mahmud (Müstakim-zâde, varak, 267^a; Katib Çelebi, 1971, II, 1185) olup Ayasluğî, daha ziyade de Sivasî nisbesiyle bilinen müfessire Şihâbuddîn lakabı verilmiştir (Mektubi, varak, 9^b; Taşköprü-zade, 1985, s. 31; Ahmed b. Muhammed, varak, 70^a; Hoca Sadeddin b. Hasan, 1279, II, 415; Katib Çelebi, 1971, II, 1185; Şemseddin Samî, 1311, IV, 2886; Mehmed Süreyya, 1308, III, 176; Ahmed Midhat, 1303, s. 589; ez-Ziriklî, 2002, I, 254.).

Ön sözündeki ifadelerine göre Sîvâsî, *Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuzalâi's-Semâsîr* adlı tefsirini, kendisinden önce kıymetli tefsirlerin tasnif edildiklerini, ancak bunların çeşitli sebeplere binaen her öğrenci için maksada kifâyet edecek derecede faydalı olmadıkları düşüncesinden hareketle, zeki öğrencilere yönelik muhtasar, kolayca anlaşılabilen, gereksiz uzatmalardan hali, yeterli ölçüde nükteleri ve hakikatleri muhtevî bir tefsir telif etmek gayesiyle kaleme almıştır.

Müfessirin tefsirini telif ederken umumiyetle Semerkandî (v. 375/985), Beğavî (v. 516/1122) ve Zemahşerî (v. 538/1143)'den, kısmen de Vahidî (v. 468/1075), Fahreddin er-Razî (v. 606/1209), Kurtubi (v. 671/1272) ve Kazî Beyzavî (v. 685/1286)'den yararlandığı anlaşılmaktadır.

Yaptığımız araştırmalar, Sîvâsî'nin kendisinden sonraki müfessirlere tesir ettiğini, ancak bu tesirin Zemahşerî (v. 538/1143) ve Fahreddin er-Razî (v. 606/1209) gibi büyük çapta olmadığını ve derin izler bırakmadığını göstermektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Sîvâsî'nin tesir ettiği müfessirlerden bazıları şunlardır: Ebussuûd (Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (v. 982/1574)), Bursavi (İsmail Hakî (v. 1137/1724)), Lütfullah Erzurumî (Lütfullah b. Muhammed (Göğsügür) (v. 1202/1787)). Hatta Hasan Basri Çantay da mealini kaleme alırken Sîvâsî'nin tefsirinden yararlanmıştı

Turkish Studies

(Çantay, 1962, s. 17).

Müfessir tefsirinde şöyle bir metot takip etmiştir:

A. Kur'ân Tarihi Açısından Özellikleri

Sîvâsî tefsirinde, vahyin geliş şekilleri; Kur'ân'ın nüzulünün keyfiyeti; vahiy esnasında görülen haller; vahyin, nüzul keyfiyeti ve yazıldığı malzemeler; Kur'ân'ın parça parça inişinin hikmetleri gibi hususlarla âyet, sûre, tefsîr ve te'vîl gibi konulara dair bir takım bilgiler vermiştir.

B. Rivâyet Tefsiri Açısından Özellikleri

a. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri

Hemen hemen bütün müfessirlerin en sağlam yol olarak gördükleri Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemine Sîvâsî de başvurmuştur. O tefsirinde âyetleri şu maksatlarla kullanmıştır:

1. Yapılan tefsirin doğruluğunu teyid maksadıyla: Sîvâsî âyete verdiği mananın doğruluğunu desteklemek için başka âyetleri zikretmiştir.
2. Âyeti tefsir etmek üzere: Müfessir bu tür yerlerde bir âyeti, -herhangi bir tefsir yapmaksızın- doğrudan başka bir âyetle açıklamıştır.
3. Âyetlerde geçen bazı kelimeleri izah etmek maksadıyla.
4. Edebi sanatlar (belağat) konusundaki izahlarını teyid etmek için: Sîvâsî tefsirinde edebî sanatlara geniş yer ayırmasına rağmen bunun âyetlerle delillendirilmesi yoluna pek fazla gitmemiştir.
5. Dilbilgisi (sarf-nahv) açısından yaptığı tahlilleri te'yid etmek için: Müfessir tefsirinde, sarf-nahv ilmine çok geniş yer vermiş, ancak bunun âyetlerle izahı ve delillendirilmesi cihetine fazla itina göstermemiştir.
6. Kırâat ilmiyle ilgili yaptığı izahları teyid maksadıyla: Müfessir tefsirinde kırâat konusuna epey yer ayırmış, ancak bunun âyetlerle delillendirilmesi yoluna fazla tevessül etmemiştir.
7. Edatların ifade ettiği anlamları te'yid maksadıyla: Sîvâsî tefsirinde edatların ifade ettiği anlamların izahına bir hayli önem vermiş, ancak bunların âyetlerle delillendirilmesi cihetine fazla gitmemiştir.
8. Birbirine zıd gibi görünen âyetler arasındaki çelişki vehmini gidermek maksadıyla.

b. Kur'ân'ın Sünnetle tefsiri

Hemen hemen bütün rivâyet ve dirâyet müfessirlerinin kullandığı Kur'ân'ın hadisle tefsiri yöntemini Şihâbuddîn es-Sîvâsî de kullanmıştır. Müfessirin zikrettiği bu hadisler arasında bazen zayıf hadisler bulunmaktadır. Onun tefsirinde hadisleri şu maksatlarla zikrettiği görülmektedir:

1. Âyete verilen mananın doğruluğunu teyid maksadıyla: Müfessirin tefsirine aldığı hadislerin büyük çoğunluğunu bu maksadla zikrettiği hadisler teşkil etmektedir.
2. Âyette geçen bazı kelimelerin anlamlarını izah etmek için: Müfessirin nadiren zikrettiği bu tür hadisler, umumiyetle âyetlerde geçen bazı kelimelerin ıstılâhî anlamlarını açıklamak maksadıyla alınmıştır.
3. Fikhî bir hükmü açıklamak amacıyla: Bu kısımda zikredilen hadislerle müfessir âyetlerde kapalı olarak zikredilen fikhî hükümlere açıklık getirmekte ve onlardan istisnalar yapmaktadır.
4. Âyet ve sûrelerin faziletini ortaya koymak için.
5. Nüzul sebeplerini göstermek maksadıyla.

c. Kur'ân'ın sahâbe ve tabîî sözleriyle tefsiri

Tefsirinde sahâbe ve tabîî sözlerine de yer veren Sîvâsî onları şu maksatlarla kullanmıştır:

1. Âyete verilen mananın doğruluğunu teyid etmek için.
2. Âyetlerde geçen bazı kelimelerin manalarını açıklamak amacıyla.
3. Fıkhî bir hükmü beyan etmek için.
4. Kelâmî konuları izah etmek maksadıyla.

d. Nüzul sebepleri

Müfessir nüzul sebeplerini zikrederken belli bir sıra takip etmemiştir. Nüzul sebeplerinin çoğunu hemen âyetin akabinde veya âyeti tefsir ettikten sonra göstermiş; bazen onları, âyetin irabını yaptıktan, bazen de kırâat vecihlerini gösterdikten sonra zikretmiştir. Âyetlerin birden fazla nüzul sebebi varsa bunların hemen hepsini aktarmıştır.

e. Kırâat

Müellifin konuya nasıl yer verdiğini şöyle zikrederim:

1. Kırâat vecihlerini muhtasar bir şekilde verir: Müfessir kırâat vecihlerini gâyet anlaşılır bir şekilde ve çok kısa olarak zikreder. Bu esnada bazen kırâat âlimlerinin isimlerini de verir.
2. Kırâat vecihlerini misal vererek açıklar.
3. Kırâat vecihlerine göre âyetlerin irabını yapar.
4. Kırâat vecihleri arasındaki anlam farklılıklarına işaret eder.
5. Kırâat vecihlerine göre kelimelerin türediği kökleri gösterir.
6. Kırâat vecihleri arasında nadiren tercih yapar.
7. Kırâat vecihlerini gösterirken çok nadir de olsa şiirle istişhâd eder.

f. Tarih

Sîvâsî tefsirinde bazı târihî olaylara yer vermiştir. Bunları, kullandığı kaynaklardan genelde özetleyerek almıştır. Tefsirine naklettiği bu bilgileri şu şekilde sınıflandırmamız mümkündür:

1. Hz. Peygamber'in bi'setinden önceki döneme ait olan tarihi bilgiler.
2. Hz. Peygamber'in bi'setinden sonraki devreye ait olan tarihi bilgiler.

g. İsrâiliyyât

Hemen hemen bütün müfessirlerin yaptığı gibi Sîvâsî de bazı isrâilî rivâyetleri tefsirine dercetmiştir. Naklettiği bu menkûlât hakkında müspet ya da menfî olarak kayda değer bir değerlendirme de yapmamıştır. Tefsirine aldığı isrâiliyyâtı konularına göre şu şekilde zikredebiliriz:

1. Meleklerle ilgili olan isrâiliyyât.
2. Peygamberlerle ilgili olan isrâiliyyât.
3. Tufan (Hz. Nuh) ile ilgili olan isrâiliyyât.
4. Yaratılışla ilgili olan isrâiliyyât.
5. Dünya ile ilgili olan isrâiliyyât.

C. Dirâyet Tefsiri Yönünden Özellikleri

a. Fıkıh ve Fıkıh Usulü

Fıkıh

Sîvâsî tefsirinde, âyetlerin ihtiva ettiği hükümleri ortaya koyar. Farklı görüşler öne sürülmüşse onları umumiyetle sözü uzatmadan, çok kısa ve özlü bir şekilde aktarır. Naklettiği bu görüşler arasında, bazı istisnalar dışında herhangi bir tercih yapmaz. Bazen zayıf olduğu kanaatine vardığı görüşleri meçhül sîğalar kullanarak nakleder. Bu arada ehl-i sünnet dışı mezheplerin görüşlerine de değinir. Bunların dışında onun bu konuya yaklaşımını şu şekillerde zikredebiliriz:

1. İsim tasrih ederek fikhî görüşleri nakleder: Sîvâsî tefsirinde, farklı fikhî görüşleri zikrederken bu görüş sahiplerinin isimlerini de vermeye gayret eder. Çoğunlukla Hanefî ve Şafîî'nin, nadiren de diğer mezheplerin görüşlerini aktarır.

2. İsim tasrih etmeden fikhî görüşleri belirtir: Müfessir bazen isim zikretmeden de fikhî görüşleri ortaya koyar.

3. Üzerinde icmâ edilen hükümleri bildirir.

4. Fikhî kavramları izah eder: Müfessir tefsirinde az miktarda fikhî kavram açıklamıştır.

5. Eski hukuk sistemlerindeki bazı konulara temas eder: Müellif tefsirinde İslâmiyetten önceki semâvî dinlerde bulunan bazı fikhî konulara değinmiştir.

6. Fikhî konulara dair farklı görüşler arasında tercih yapar: Müfessir tefsirinde, fikhî konularda öne sürülen çeşitli görüşler arasında çok nadir de olsa tercih yapmıştır.

7. Zayıf olan görüşleri belirtir.

Fıkıh Usulü

Fıkıh Usulü, Sîvâsî'nin tefsirinde çok az değindiği konulardan biridir.

b. Kelâm

Sîvâsî'nin de tefsirinde yeri geldikçe itikâdî konulara temas ettiği görülmektedir. Bu ilme dair îmân, melek, nübüvvet, kaza-kader, kıyâmet, üstünlük (tafzîl), büyük günahlar gibi konulara yer vermiş, bir takım kelâmî kavramları açıklamış ve ehl-i sünnetin dışındaki bazı itikâdî mezheplerin görüşlerine temas etmiştir.

c. Hadis Usulü

Bu disiplin de Sîvâsî'nin tefsirinde çok az temas ettiği konulardan biridir.

d. Lüğat

es-Sîvâsî tefsirinde lüğat konusu üzerinde önemle durmuştur. Bu hususta kaynaklarından epey istifade eden müfessir, kendiliğinden de pek çok izah yapmıştır. Onun bu konuyu ele alış tarzı şöyledir:

1. Kelimelerin asıl lüğat anlamlarını beyan eder.

2. Kelimeleri zıd anlamlı olan başka kelimelerle açıklar.

3. Kelimeleri misallerle izah eder/Arap isti'mâline yer verir.

4. Eş anlamlı kelimeler arasındaki nüansları ortaya koyar: Müfessir bazen, aynı manaya gelen kelimeler arasındaki ince anlam farklılıklarını/nüansları belirtir.

5. Kelimelerde harf ve hareke değişikliği ile meydana gelen anlam farklılıklarına işaret eder.
6. Kelimelerde harf-i cerlere göre meydana gelen mana değişikliklerini gösterir.
7. Kelimeleri izah etmek için şiirle istişhâd eder: Sîvâsî tefsirinde bu yöneme çok nadir olarak başvurmuştur.
8. Ezdâd (birbirine zıd anlamları olan) kelimeleri gösterir.
9. Kelimelerin türediği köklere işaret eder.
10. Coğrafi ve tasavvufî kavramları açıklar.
11. Gayr-i münsarif kelimeleri gösterir.

e. Sarf ve nahiv

Müfessir tefsirinde, âyetlere daha fazla açıklık kazandırmak amacıyla teferruata girmeden, kısa, kolayca anlaşılır bir şekilde irablar/tahliller yapmış ve ayrıca sarf konularına yer vermiştir. Onun nahiv konusuna yaklaşımı şöyledir:

1. Birden fazla irabı mümkün olan âyetlerde bu irab şekillerini gösterir ve bu şekillere göre meydana gelen anlam farklılıklarına işaret eder.
2. Birden fazla irabı mümkün olan yerlerde bu irab şekilleri arasında tercihler yapar: Müfessir tefsirinde bu hususta çok az tercih yapmıştır.
3. Âyetlerin irabını icra ederken bunların gerekli takdirlerini yapar ve bu hususa dair misaller verir.
4. Âyetlerin irabını yaparken nahiv[dil]cilerin ve nahiv ekollerinin görüşlerini aktarır.
5. Zayıf olan irab şekillerine işaret eder.

Şihâbuddîn es-Sîvâsî tefsirinde sarf-nahiv ilminin tatbikine geniş yer ayırmış, bu esnada söz konusu ilimlere dair bazı nazârî bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir. İsim, fiil, ibtidâiyye lâmu, zamîru'l-fasl, mef'ûl, hâl, izâfet, meczûm, atıf, sıfat, nevâsih, tenvin ve edatlar hakkında kısa bilgiler verir. Aynı anlama gelen edatlar arasındaki ince anlam farklılıklarına temas eder.

f. Belâğat

Sîvâsî tefsirinde belâğat konusuna bir hayli önem vererek gerekli bilgileri aktarmıştır. Bu mevzuuda esas aldığı kaynaklarından yararlanmış, ayrıca kendiliğinden de pek çok ilave yapmıştır. Kur'ân'ın bu alanda da icazını ve mükemmelliğini göstermeye gayret etmiştir. Ilmu'l-beyândan teşbih, isti'âre, mecâz, kinâye, ta'rîz; ilmu'l-me'ânî'den haber, inşâ, kasr, fasl-vasl, îcâz, itnâb; ilmu'l-bedî'den iktibas, mübâlağa, iltifât gibi edebî sanatlarla yer vermiştir.

g. Şiirle istişhâd

Daha önce de değinildiği gibi Sîvâsî tefsirinde şiire yok denecek kadar az yer vermiştir.

D. Kur'ân İlimleri Yönünden Özellikleri

a. Nesh

Neshin, bir müfessirin bilmesi gereken ilimlerden biri olduğunu, onu bilmeden Kur'ân'ı tefsir etmenin mümkün olmadığını söyleyen Sîvâsî tefsirinde, neshle ilgili bir takım usul bilgileri vermiş, nâsih ve mensûh âyetleri göstermiştir. Neshin âyet, sünnet ve icmâ ile olan kısımlarına temas etmiştir. Ancak icma ile olan neshi meçhul sîğalarla zikretmiştir. Bu tutumu onun bu tür neshi pek uygun görmediğinin bir işareti olabilir. Bunlardan başka müfessir, İslâm'dan önceki dinlerin/hükümlerin

neshi ile İslâm'ın başlangıcında yürüklükte olup da sonradan kaldırılan hükümlere değinmiştir.

b. Muhkem ve Müteşabih

Müfessir tefsirinde muhkem ve müteşabih âyetlerin tanımlarını yapmış ve yeri geldikçe de bu tür âyetleri te'vîl etmeye çalışmıştır.

c. el-Hurûfu'l-mukatta'a

Sîvâsî, hurûf-ı mukata'a hakkında bazı usûl bilgileri vermiş, alimlerin bu harfleri tefsir etmekten aciz olduklarını ifade etmiş, onlardan birtakım anlamlar çıkarmaya çalışmıştır.

d. Garibu'l-Kur'ân

Şihâbuddîn es-Sîvâsî eserinde, Kur'ân'da Arapça'dan başka dilden kelimelerin varlığını kabul ederek bunları izah etmiştir.

e. İ'câzu'l-Kur'ân

Sîvâsî tefsirinde Kur'ân'ın, hem nazım, hem mana ve hem de fesâhat bakımından mu'ciz olduğunu, bir benzerinin meydana getirilmesi için meydan okuduğunu, ancak bütün çabalara rağmen bunun başaramadığını, bu konudaki tüm gayretlerin boşa gittiğini, belîğlerin buna güç yetiremediklerini, mu'cizelerin en büyüğü olarak Kur'ân'ın i'cazının asırlar boyu devam ettiğini sarâhaten ifade etmiştir.

f. Tekrâru'l-Kur'ân

Müfessir eserinde bu usul konusuna da değinmiştir.

g. Müşkulu'l-Kur'ân

Sîvâsî tefsirinde, ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen âyetler arasında bu tenâkuz vehmini ortadan kaldırarak âyetlerin birbirleriyle uyum ve ahenk içinde olduklarını göstermeye gayret etmiştir.

h. Mübhemu'l-Kur'ân

Müellif tefsirinde Mübhemu'l-Kur'ân konusuna yer vermiştir.

ı. Tenâsübü'l-Kur'ân

Sîvâsî tefsirinde münâsebet konusuna büyük önem atfederek üzerinde hassasiyetle durmuştur. Onun bu konuya yaklaşımı şöyledir:

1. Âyetlerin kendi içyapılarındaki/bünyelerindeki tenâsübü gösterir: Müfessir bu hususa büyük bir önem vererek tefsirinde, âyetleri meydana getiren kelime ve cümlelerin birbirleriyle olan ahenk ve uyumunun mükemmelliğini göstermeye azami derecede gayret etmiştir. Bu konuda bazen dayandığı kaynaklardan istifade etmişse de büyük ölçüde münferiden verdiği bilgiler, tefsirinde hâkim unsur olarak görünmektedir. Tefsirin bu yönünün onun en mühim ve belirgin hususiyeti olduğunu ve bu açıdan özgün bir eser niteliği taşıdığını rahatlıkla söylemek mümkündür.

2. Âyetlerin birbirleri arasındaki tenâsübe temas eder.

3. Sureler arasındaki uyum ve ahenge değinir.

j. Resmü'l-Mushaf

Sîvâsî tefsirinde yeri geldikçe bu ilmi de ele almıştır.

k. Fezâilu'l-Kur'ân

Müfessir eserinde Kur'ân'ın faziletlerine dair rivâyetlere zaman zaman yer vermiştir. Onun naklettiği bu rivâyetler, dayandığı kaynaklara nispetle az olup aralarında sahih olmayanlarına da rastlamak mümkündür.

Bunların dışında Sîvâsî, fâsıla ve Kur'ân-ı Kerîm'de hitablar konusuna da değinmiştir (Dartma, 2011).

Sîvâsî'nin tefsirini çeşitli yönleriyle tanıttıktan sonra şimdi onun diğer klasik dirâyet tefsirlerinden farklı olan hususiyetlerini zikretmekte fayda görüyoruz:

- Âyetler, muhtasar olarak irab (tahlil) edilmiş, gerekli irab takdirleri yapılmış ve bu hususta herhangi bir tartışmaya girilmemiştir.

- Âyetlerin birbirleriyle olan uygunluğunun, özellikle de kendi bünyelerindeki tenâsübünün yani, âyeti oluşturan kelimeler arasındaki ahenk ve uyumun gösterilmesine büyük önem verilmiştir. Tefsirin bu yönü onun mümeyyiz bir vasfı olarak görünmektedir.

- Kur'ân'ın manalarının kolayca anlaşılır bir şekilde ve kısa yoldan okuyucuya aktarılmasına gayret edilmiştir. Müfessirin tefsirine isim verirken “satıcı ile alıcı arasındaki aracı” anlamına gelen “simsâr”ın çoğulu “semâsîr” (Firuzabadi, 1993, s. 526) kelimesini kullanması, onun bu düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Muhtemelen bu sebeple tefsirde, tıpkı bir ders kitabı gibi anlaşılır ve sade bir dil kullanılmıştır.

- Tefsirde birinci, ikinci, üçüncü ve hatta yedinci dereceye kadar varan tefsir rivâyetleri (vecihler) sıralanmıştır. Bu konuya müfessirin büyük önem attığı görülmektedir. Belki bununla müfessir, Kur'ân'ın muhtevasının ne kadar zengin olduğunu ortaya koymak istemiş olabilir.

Burada şunu belirtelim ki, saydığımız bu özelliklerin, Sîvâsî'nin tefsirinden başka tefsirlerde bulunmadıklarını iddia etmiyoruz. Ancak bu hususiyetlerin bütünüyle hemen her tefsirde bulunamayabileceğini söylesek, herhalde maksadını aşan bir söz sarfetmiş olmayız.

II. Molla Gürânî (v. 893/1488) ve Tefsir İlmindeki Yeri

Genel kabule göre müfessirin tam adı, Şihâbuddîn Ahmed b. Yusuf b. İsmail b. Osman b. Ahmed b. Râşid b. İbrâhîm'dir (Yıldız, s. 18; Nüveyhiz, 1986, I, 30; Mollaibrahimoğlu, 2007, s. 395).

Doğum yeri de ihtilafı olan Gürânî'nin, 813/1410'da İsfârâin veya Şehrezur'a (Kerkük'e) bağlı Güran kasabasında doğduğu bildirildiği gibi, Akkoynlular döneminde Diyarbakır'ın Osmaniye (Ergani) kazasına bağlı bir köy olan Hilar'da doğduğu da bildirilmekte ve bu son görüşün daha güçlü ve mevsûk olduğu ifade edilmektedir (Yıldız, ss. 22, 25; Yaşaroğlu, 2005, X, 249).

Ahmed Gürânî'nin *Ğâyetu'l-Emânî fî Tefsiri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* adlı dirâyet tefsirinin özellikleri kısaca şöyledir:

A. Rivâyet Yönünden Özellikleri

a. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri

Kur'ân'ın bazısının bazısını tefsir ettiğini ifade eden Gürânî tefsirinde âyetlere çok geniş yer vermiştir. Âyetleri tefsirine şu maksatlarla almıştır:

1. Âyete verdiği manayı kuvvetlendirmek için.
2. Nahiv yönünden yaptığı bir tahlilin doğruluğunu göstermek amacıyla.
3. Kelimelerin manalarını açıklamak maksadıyla (Yıldız, s. 178).

Turkish Studies

b. Kur'ân'ın Sünnetle tefsiri

Tefsirinde hadislere de büyük önem atfeden Gürânî onları çeşitli amaçlarla kullanır. O hadisleri mecmua sahibi ve ilk râvisi ile verip diğerlerini hafzeder (bütünüyle senedi zikretmez). Hadislerde taktî' uygular (Yıldız, ss. 184, 186) (taktî'u'l-hadîs). (Taktî'u'l-hadîs, "birkaç konu ihtiva eden bir hadisi, konularına göre parçalara ayırıp her birini kitabın ilgili yerine koyma veya ilgili yerde kullanma" demektir (Aydınlı, 2009, s. 304). Tefsirine aldığı hadislerin çok az bir kısmını, sıhhat derecelerine dikkat etmeden Keşşâf ve Envâru't-Tenzîl'den alır (Yıldız, s. 190). Âyet ve sûrelerin fazîletine dair Keşşâf ve Envâru't-Tenzîl'de yer alan zayıf hadisleri almaz ve bu konuda da sahih olan hadisleri nakletmeye çalışır (Yıldız, ss. 193, 194).

c. Kur'ân'ı sahâbe ve tâbiûn sözleriyle tefsiri

Sahâbe ve tâbiûnun sözlerinin âyetleri tefsir ettiğini ifade eden Gürânî tefsirinde onları çeşitli amaçlarla kullanır. Hadis naklinde olduğu gibi sahabe nakillerinde de sadece ilk râviyi verir, bütünüyle senedi zikretmez (Yıldız, ss. 198, 200).

d. Nüzul sebeplerini zikretmesi

Gürânî nüzul sebepleri konusunda kütüb-i sitte imamlarının rivâyetlerine öncelik tanır. İlgili rivâyetleri bazen eser adı, bazen de ilk râviyi zikrederek nakleder (Yıldız, s. 206). Nüzul sebeplerini naklettikten sonra kendi görüşünü belirtir (Yıldız, s. 210).

e. İsrâîlî haberler ve kıssalara yer verışı

Ahmed Gürânî tefsirinde kıssa ve isrâîlî haber nakleder. Ancak bu tür rivâyetleri teferruata girmeden kısa ifadelerle aktarır. Bu hususta bazen kendi görüş ve tenkidlerini serdedir (Yıldız, ss. 218, 222).

f. Nâsîh ve mensûh âyetleri göstermesi

Neshin hak olduğunu söyleyen ve Kur'ân'da nâsîh ve mensûh âyetlerin varlığını kabul eden Gürânî yeri geldikçe bu tür âyetleri gösterir. Bu konuda daha ziyade Resûlullah'ın ve sahâbenin sözlerine dayanır (Yıldız, ss. 226, 227).

g. Tefsirin kırâat bakımından özellikleri

Ahmed Gürânî, kendisini kırâat ilmine vermiş nadir müfessirlerden biridir. Tefsirinde kırâatlara yaklaşımı şöyledir:

1. Kırâatı, lügavî-nahvî tefsirin temeli yapar.
2. Birden fazla kırâat vechi varsa bunlar arasında tercihini ortaya koyar ve tercih sebebini de açıklar.
3. Kırâatların nahiv açısından tahlilini yapar, gerekçelerini gösterir (Yıldız, s. 275, 276).

Âcizâne kanâatimize göre Gürânî'nin tefsirinin en bârîz ve özgün olan yönü onun, kırâatlara dair verdiği bilgiler ve bu esnada yaptığı izahlar ve serdettiği görüşleridir.

B. Dirâyet Yönünden Özellikleri

a. Tefsirin lügat ve nahve yer vermesi

Gürânî'nin bu konulara yaklaşımı şöyledir:

1. Kelimelerin lügat manalarını kısa ve özlü ifadelerle açıklar.
2. Aslı Arapça olmayan kelimeleri gösterir.

3. Kelimelerin manasını izah ederken şiirle istişâh eder.
4. Nahvî tahliller yaparak âyetlere açıklık getirmeye çalışır.
5. Birden fazla manaya gelen âyetlerin manalarında genellikle tercihini ortaya koyar.
6. Âyetlere nadiren işârî manalar verir (Yıldız, s. 235, 246).

Gürânî'nin âyetlerin irabını yapması, tefsirin en fazla göze çarpan yönlerinden biridir.

b. Tefsirin İ'câzu'l-Kur'ân yönünden özelliği

Gürânî tefsirinde bu konuya büyük bir önem atfeder. Kur'ân'ın hem lafız ve hem de mana olarak mu'ciz olduğunu söyleyen müfessir konuya ilişkin görüşlerini âyetleri tefsir ederken ortaya koyar (Yıldız, s. 256).

c. Tefsirin belâğat/edebî sanatlar yönünden özelliği

Gürânî tefsirinde belâğat/edebî sanatlara da yer vermiştir (Yıldız, s. 259). Mecâz, isti'âre ve teşbîh (Yıldız, ss. 264, 265, 267) gibi hususlara yeri geldikçe temas etmiştir.

d. Münâsebetu'l-Kur'ân açısından özelliği

Müfessir eserinde zaman zaman âyetlerin birbirleriyle olan irtibatına, aralarındaki lafız ve mana uygunluğuna değinmiştir (Yıldız, s. 270).

e. Kelâm açısından özelliği

Müellif tefsirinde kelâmî âyetlere kısaca temas eder ve konuya ilişkin görüşünü ortaya koyar; söz konusu ilmin problemlerine ve bu yönde yapılan tartışmalara girmez. Mutezileye karşı çıkar ve ehl-i sünnetin görüşlerini savunur (Yıldız, s. 289).

f. Fikhî bakımdan özelliği

Gürânî'nin fikhî âyetleri ele alışı şöyledir:

1. Âyetin tefsirini mezhep imamlarının görüşleriyle takviye eder.
2. Daha ziyade Hanefî ve Şâfî mezhebinin, bazen de diğer mezheplerin görüşlerine yer verir, bu hususta nadiren tercih yapar.
3. Görüşlerini bazen doğrudan, bazen de soru-cevap şeklinde belirtir (Yıldız, s. 303, 307).

Ğâyetu'l-Emânî'nin özelliklerine burada son verirken şunu da belirtelim ki Gürânî, hem Keşşâf ve Envâru't-Tenzîl'i kaynak olarak kullanmış ve hem de onları yeri geldikçe ciddi olarak tenkid etmiştir (Yıldız, s. 138). Hatta bu tenkidlerini sadece itikadi meselelerde değil, başka konularda da yapmıştır. Bir başka husus da Gürânî tefsirinde bazen âyetlere -kelime kelime/cümle cümle olarak değil- toplu mana vermiştir.

III. Ebussuûd (v. 982/1574) ve Tefsir İlmindeki Yeri

Tam adı, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilîbî el-İmâdî'dir. (İmâd, İskilib'e bağlı "Direklîbel" köyüdür) (Akgündüz, 1994, X, 365).

Ebussuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı tefsirini İstanbul'un Söğütçe semtinde yazmıştır.

Bu önemli esere devrin padişahı Kânunî Sultan Süleyman büyük bir ilgi göstermiştir. Söz konusu tefsir, âlimler arasında da önemli bir yere sahiptir. Hatta bazıları bu tefsiri Zemahşerî(v. 538/1143)'nin Keşşâf'ı ile Kâzî Beyzâvî(v. 685/1286)'nin Envâru't-Tenzîl'inden daha üstün olduğu

görüştüğüdürler. Bu önemli eserinden dolayı Ebussuûd'a, "hatîbu'l-müfessirîn" ünvanı verilmiş, hatta "Diyâr-ı Rûm'(Anadolu'nun Zemahşerî'si diyenler bile olmuştur.

Güzel bir üslupla kaleme alınan bu tefsir bazılarınca Kur'ân'ın belâğat yönlerini, kendinden önce ve sonra yazılmış tefsirlerin hiçbirinde görülmeyen bir tarzda işlemeden ve Ehl-i Sünnet akîdesini başarılı bir şekilde tetkik edip değerlendirmesinden dolayı en güzide eser olarak kabul edilir.

Durum böyle olmakla beraber Ebussuûd, sîka olmayan bazı şahıslardan yaptığı nakiller ve zikrettiği mevzû hadislerden dolayı tenkide de uğramıştır.

Ebussuûd tefsirini kaleme alırken Zemahşerî(v. 538/1143)'nin el-Keşşâf'ını, Fahreddîn er-Râzî(v. 606/1209)'nin Mefâtîhu'l-Gayb'ını ve Kâzî Beyzâvî(v. 685/1286)'nin Envâru't-Tenzîl'ini temel kaynak olarak kullanmıştır. Pek çok konuda bu tefsirlere başvurmuştur (ez-Zehebi, I, 350-351; Bilmen, 1974, II, 656; Aydemir, 1993, ss. 90-95).

Ebussuûd tefsirinde şöyle bir metot takip etmiştir:

A. Rivâyet Yönünden Ebussuûd Tefsiri

a. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri

Müfessir âyetleri şu amaçlarla zikretmiştir:

1. Âyetin manasıyla ilgili olanlar: Müfessir bu şekildeki yerlerde âyete verdiği manayı, başka bir âyete dayandırarak izah eder.

2. Mana te'yidi ile ilgili olanlar: Bu tür yerlerde müfessir âyete verdiği manayı başka bir benzer âyetin manasıyla destekler.

3. Bir kelimenin lügat manasını îzâh etmek için zikredilenler: Müfessir bu şekildeki yerlerde âyette geçen bir kelimenin manasını başka bir âyetle açıklar. Bu hususta kendiliğinden -başka tefsirlerde olmayan- izahlar da yapar.

4. Gramerle ilgili olanlar: Müfessir tefsirinde, bir kelimenin gramer bakımından cümle içindeki yerini beyan etmek için başka âyetlerden yararlanır.

b. Kur'ân'ın Sünnetle tefsiri

Ebussuûd tefsirinde binden fazla hadis zikretmiştir. Bu durum müfessirin tefsirinde hadislere büyük bir önem atfettiğinin göstergesidir. Şimdi onun hadisleri hangi maksatlarla zikrettiğini görelim:

1. Âyetin tefsiri mahiyetinde olanlar: Bu tür yerlerde müfessir, âyetin manasına uygun olan hadisleri almıştır.

2. Kelimelerin lügat manalarını açıklamak için zikredilenler: Müfessir âyette geçen kelimeyi beyan etmek için hadislerden yararlanmıştır.

3. Nüzül sebebi ile ilgili olanlar.

4. Fıkhî bir hükmü açıklamak için zikredilenler.

5. Âyete verilen manayı te'yid etmek için alınanlar: Böyle yerlerde müfessir hadisi, âyete verdiği manayı desteklemek için nakletmiştir.

6. Zıt anlamı olan bir kelimedenden âyet içinde hangi mananın kastedildiğini belirlemek için zikredilenler.

7. Gramerle ilgili olarak alınanlar.

Bunların dışında o tefsirinde âyet ve sûrelerin faziletine dair hadisler de zikretmiştir. Ancak ne hazindir ki, bu amaçla zikrettiği hadisler arasında zayıf olanlar biraz fazla miktarda görünmektedir (Aydemir, 1993, ss. 114-128, 173-177).

c. Nüzul sebepleri

Ebussuûd tefsirinde âyet ve sûrelerin inmesine vesile olan soru, olay ve diğer durumları nakletmeye büyük bir önem atfetmiştir. Bu konudaki aktarımlarının müstakil bir kitap olacak miktarda olduğu görülmektedir. Bu itibarla naklettiği hâdiselerin nüzul sebebi olduğunu bazen açıkça zikretmesine rağmen bazen de belirtmemiştir. Şimdi bunlardan başka müfessirin nüzul sebebiyle ilgili tutumunu şöyle gösterebiliriz:

1. Nüzul sebebinin âyete verdiği manayı te'yyid ettiğini belirtir.

2. Bir âyetin birden fazla nüzul sebebi varsa onların hepsini zikreder. Zikredilen bu nüzul sebeplerinden birinin diğerinden daha doğru olduğunu söyler ve tercihini yapar.

3. Sahih olmayan nüzul sebeplerine işaret eder (Aydemir, 1993, ss. 129-137).

d. Nesh

Ebussuûd, neshin varlığını kabul eden âlimlerdendir. Tefsirinde Kur'ân'ın, Kur'ân ve mütevâtîr hadislerle neshini kabul ettiği gibi, hadisin de Kur'ân'la neshini kabul eder ve yeri geldikçe konuya ilişkin açıklamalarını yapar (Aydemir, 1993, ss. 141-146).

e. Kırâat ilmindeki yeri

Ebussuûd tefsirinde -hem sahih ve hem de şâz olanlarını zikretmek suretiyle- kırâatlara geniş yer vermiştir. Bu ilme dair verdiği bilgiler bir cilt kitap olacak kadar vardır. Bazen -nedenini de açıklayarak- kırâatlar arasında tercihler yapmış, kırâat vecihlerine göre meydana anlam ve irab farklılıklarına değinmiştir. Hatta bazen resmî Mushaf'ın dışındaki Mushaf'larda bulunan kırâat şekillerine bile temas etmiştir. Kırâatları, sahâbe, tabiûn ve tebe'ut-tâbiîn ile kırâat imam ve râvilerine nisbet etmiştir. Ayrıca kırâatlardan fikhî hükümler çıkarmıştır (Aydemir, 1993, ss. 199-208).

f. Âyetlerin kıssalar ve Hz. Peygamber döneminde meydana gelen olaylarla tefsiri

Ebussuûd tefsirinde, geçmiş Peygamberler ve onların gönderildikleri ümmetlere ait kıssalara, bazen bütün teferruatıyla bazen de özetle yer vermiştir (ez-Zehebî, I, 351; Aydemir, 1993, ss. 147, 151).

g. İsrâîlî haberler

Pek çok müfessirin yaptığı gibi Ebussuûd da tefsirine isrâîlî haber almıştır. Çeşitli konulara dair aldığı bu tür haberlerin bir kısmının isrâîliyyâtan olduğunu belirtmiş bir kısmını da belirtmemiştir (ez-Zehebî, I, 350; Aydemir, 1993, ss. 209-227).

B. Dirâyet Yönünden Ebussuûd Tefsiri

a. Fıkıh ilmi:

Tefsirinde fikhî konulara yer veren Ebussuûd, bu amaçla ele aldığı âyetlere kendi mezhebi (Hanefîlik) açısından yaklaşmıştır. Bu esnada kendine ait düşüncelerini ortaya koymuş ve diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir (Aydemir, ss. 154-164).

b. Fıkıh Usulü:

Müfessir tefsirinde az da olsa fıkıh usulü ile ilgili bazı konulara temas etmiştir (Aydemir, 1993, ss. 152).

c. Kelâm ilmindeki yeri:

Ebussuûd tefsirinde yeri geldikçe muhtasar bir şekilde kelâmî konulara değinmiş ve bu esnada diğer itikâdî mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Mâtürîdî olması nedeniyle ilgili âyetleri bu açıdan değerlendirmiştir (Aydemir, 1993, ss. 165-171).

d. Hadis Usulündeki yeri

Ebussuûd tefsirinde hadislere bir hayli önem atfetmesine rağmen hadis usulüne yok denecek kadar az yer vermiştir (Aydemir, 1993, s. 171).

e. Lügat ve nahivdeki yeri

Ebussuûd'un tefsirinin en bâriz özelliklerinden biri onun, lügat ve nahiv ilmine önem vermesidir. O bu yönde temel kaynakları olan Zemahşerî (v. 538/1143) ve Kadî Beyzâvî(v. 685/1286)'yi geride bırakmıştır.

Müfessir tefsirinde âyetlerin -nahiv açısından- tahlilini yapar, bu esnada –varsa- farklı görüş ve ihtimallere yer verir ve bunlar arasında -gerekçelerini de belirterek- tercihte bulunur, bu nedenle meydana gelen anlam farklılıklarına işaret eder. İrab açısından âyetler arasında irtibat kurar. Kelimelerin aslını belirtir, onları cümlede kullanır. Aslı Arapça olmayan kelimelere işaret eder. Filologların görüşlerine yer verir. Bütün bu vb. konuları işlerken, başka âyet ve hadisleri de kullanır, şiirle istişhâd eder (ez-Zehebî, I, 352; Aydemir, 1993, ss. 178-198).

f. Muhkem ve Müteşâbih:

Müellif tefsirinde bu konuyla ilgili önceki âlimlerin söylediklerini nakletmekle yetinmiş, kendisinden herhangi bir ilavede bulunmamıştır (Aydemir, ss. 229).

g. Şiirle istişhâd:1993,

Ebussuûd tefsirinde şiirleri şu amaçlarla kullanmıştır:

1. Âyetleri tefsir etmek,
2. Âyetlerde geçen kelimeleri açıklamak,
3. Âyetlere verdiği manaları desteklemek,
4. Gramer izahları için (Aydemir, 1993, s. 233-236).

h. Belâğat ve i'câz

Ebussuûd, Kur'ân'ın belâğat ve i'câzını göstermeye gayret eden müfessirlerin önde gelenlerindedir. Kur'ân'ın nazım ve üslubundaki i'câz sırlarını ve inceliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu konuda verdiği bilgilerin büyük çoğunluğu temel kaynakları olan Zemahşerî(v. 538/1143)'nin el-Keşşâf'ı ile Kadî Beyzâvî(v. 685/1286)'nin Envâru't-Tenzîl'inde bulunmamaktadır. Dolayısı ile Ebussuûd'un tefsiri bu alanda önemli bir yere sahiptir denebilir (ez-Zehebî, I, 349-350; Aydemir, 1993, s. 237).

ı. Tenâsübü'l-Kur'ân:

Ebussuûd, bu konuya önem veren müfessirler arasında yer almaktadır. O daha ziyade âyetleri meydana getiren kelimelerin veya sûreleri oluşturan âyetlerin gramer ve mana açısından birbirlerine olan bağılıkları üzerinde durmuştur (ez-Zehebî, I, 350; Aydemir, 1993, ss. 240).

Turkish Studies

Müellif tefsirinde bu konuları işlerken yeri geldikçe tercihlerde bulunmuş ve kendi görüşlerini - gerekçelerini de beyan etmek suretiyle- ortaya koymuştur. Bazı konularda temel kaynakları olan el-Keşşâf ile Envâru't-Tenzîl'i tenkid de etmiştir (Aydemir, 1993, s. 252).

IV. el-Münşî (v. 1001/1592) ve Tefsir İlmindeki Yeri

el-Münşî nisbesiyle bilinen müfessirin tam adı, Muhammed b. Bedriddîn el-Akhisârî'dir. Akhisar'da doğan el-Münşî'nin doğum tarihi bilinmemekle beraber h. onuncu asrın birinci çeyreğinin sonlarında dünyaya gelmiş olma ihtimali kuvvetli görünmektedir (Akdemir, 1992, s. 7).

Onun *Nezîlu't-Tenzîl* adlı tefsirinin özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

A. Rivâyet Tefsiri Yönünden Özellikleri

a. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri

Tefsirinde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine fazla yer vermeyen müfessirin âyetleri şu maksatlarla zikrettiği görülmektedir:

1. Âyette geçen kelimelerin lügat manasını beyan etmek için zikredilenler.
2. Beyan ilmiyle ilgili olarak alınanlar.
3. Gramerle ilgili olanlar.
4. Âyette geçen bir kelimededen murad edileni ortaya koymak için zikredilenler.
5. Yapılan tefsire delil mahiyetinde olanlar.
6. Fıhhî hükümlere dair alınanlar. Müfessir bazı âyetlerde geçen fikhî ıstılah ve hükümleri açıklarken ilgili başka âyetleri de zikretmiştir.

b. Kur'ân'ın Sünnetle tefsiri:

el-Münşî tefsirine yüz elli kadar hadis almıştır. Bunların 20 tanesinin kaynağını belirtmiştir. Hadisleri, senedlerini hafzederek aktarmıştır. Bazen hadisin ilk râvîsinin ismini zikrettiği de olmuştur. Onun tefsirinde hadisleri şu maksatlarla zikrettiği görülmektedir:

1. Âyette geçen bir kelimenin lügat manasını açıklamak için alınanlar.
2. Âyete verilen manayı teyid etmek veya onu tamamlamak amacıyla zikredilenler.
3. Yapılan tefsir veya tercihe delil mahiyetinde olanlar.
4. Gramerle ilgili olarak alınanlar.
5. Nüzul sebebiyle ilgili olarak zikredilenler.
6. Fıkhî hükümlere dair olanlar.
7. Sûrelerin faziletine dair alınanlar.

c. Kur'ân'ın sahâbe sözüyle tefsiri

Tefsirinde yaklaşık olarak yüz kadar sahâbe sözüne yer veren el-Münşî onları şu maksatlarla zikretmiştir:

1. Âyette geçen bir kelimenin manasını açıklamak maksadıyla nakledilenler.
2. Esbâb-ı nüzul ile ilgili olarak alınanlar (Akdemir, 1992, ss. 65-93).

d. Kur'ân'ın tâbiî sözüyle tefsiri

el-Münşî tefsirinde, sahâbe sözünün yarısına tekâbül edecek kadar tâbiî sözüne de yer vermiştir (Akdemir, 1992, s. 99).

e. Nüzul sebepleri

Müfessir tefsirinde iki yüz kadar nüzul sebebi zikretmiştir. Bu rakam tefsirin hacmine göre fazla sayılabilecek bir miktar olarak görünmektedir (Akdemir, 1992, s. 110).

f. Âyetlerin kıssalarla tefsiri

el-Münşî tefsirinde uzun ve tafsilatlı kıssalara yer vermemiştir. Gerekli gördüğü yerlerde kıssaları özetle aktarmıştır. Bu esnada müfessir nakledilmesinde herhangi bir fayda görülmeyen veya aslı olmayan kıssalara az da olsa yer vermiştir (Akdemir, 1992, s. 118).

g. Kırâat ilmindeki yeri

Müfessir tefsirinde sadece Âsım kırâatının Hafs rivâyetini esas almış, tek bir yerde İbn Âmir'in kırâatına yer vermiştir (Akdemir, 1992, ss. 221, 222).

h. İsrâiliyyât

el-Münşî, tefsirine kırk kadar isrâilî rivâyet almıştır. Arz, sema, yaratılış, eski peygamberler ve onların kavimleri ile bazı coğrâfî yerlere dair isrâilî rivâyetleri çok kısa olarak tefsirine dercetmiştir (Akdemir, 1992, ss. 224-228).

B. Dirâyet Tefsiri Yönünden Özellikleri

a. Belâgat ilmindeki yeri

Müfessir tefsirinde yeri geldikçe me'ânî, bedî' ve beyân ilimlerine yer vermiştir. Me'ânî ilim dalı içerisinde en fazla "iltifât" konusuna değinmiştir. Bunun dışında söz konusu ilme dair şu konulara da temas etmiştir: İhtisas, hazf ve îsâl, isim ve fiil cümlelerinin ifade ettiği manalar, emir manasına gelen istifham ve haber cümleleri (Akdemir, 1992, ss. 131). Beyan ilmine dair teşbih, mecâz, isti'âre ve kinâye gibi konulara değinmiştir (Akdemir, 1992, ss. 135). Bedî' ilmine ait müşâkele, tıbâk, leffu neşr, cinas, cem' ve taksim, berâetu'l-istihlâl, teşâbuhu'l-etrâf, te'kîdu'z-zemm bimâ yüşbihu'l-medh gibi konulara yer vermiştir (Akdemir, 1992, ss. 140-148).

b. Tekrâru'l-Kur'ân

el-Münşî tefsirinde, Kur'ân'da tekrarların bulunduğunu kabul etmekte, ancak bunların kuru bir lafız tekrarıdan ibaret olmadıklarını, bir çok sebep ve hikmetinin olduğunu ifade etmektedir (Akdemir, 1992, ss. 164).

c. Tenâsübu'l-Kur'ân

Müfessir tefsirinde bu konuya gereken önemi vermiştir (Akdemir, 1992, ss. 168).

d. Nahiv ve lügat ilmindeki yeri

el-Münşî tefsirinde kelimelerin, aslını ve yapısındaki değişiklikleri göstermiş, lügat ve ıstılah manalarını vermiş, edatların ne anlama geldiklerini belirtmiştir (Akdemir, 1992, ss. 176-178).

e. Şiirle istişhâd

Tefsirinde otuz kadar şiire yer veren müfessir onları şu amaçlarla kullanmıştır:

1. Âyette geçen bir kelimeyi izah etmek maksadıyla.
2. Âyetin mana ve maksadını tekid etmek amacıyla.

Turkish Studies

3. Âyette geçen irab şekline örnek göstermek için (Akdemir, 1992, ss. 185-190).

f. Muhkem ve Müteşâbih

Müfessir eserinde müteşâbih âyetlerin te'vilini yapmaya çalışmıştır (Akdemir, 1992, ss. 191, 199).

g. Fıkıh ve Fıkıh Usulü açısından özelliği

el-Münşî tefsirinde fıkha çok az yer vermiştir. Sadece Hanefî mezhebinin görüşlerine temas etmiştir. Bazen fikhî kavramları açıkladığı da olmuştur (Akdemir, 1992, ss. 200, 202, 204).

h. Nesih

Kur'ân'da neshin varlığını kabul eden el-Münşî tefsirinde 20 kadar âyetin mensuh olduğunu ifade etmiştir (Akdemir, 1992, s. 126).

ı. Kelâm ilmindeki yeri

Kelâmî konulara da az yer veren müfessir bu ilme dair iman, mümin, tevhid, nübüvvet, haşir ve ru'yetullah gibi meselelere değinir. Ehl-i sünnetin dışındaki görüşleri reddeder. Özellikle mütezile mezhebinin görüşlerini çürüten deliller sunar (Akdemir, 1992, ss. 209-215).

j. İlmî tefsirdeki yeri

el-Münşî tefsirinde bu konuya çok nadir olarak değinir.

k. Tasavvufî tefsirdeki yeri

Müellif eserinde tasavvufî tefsire yok denecek kadar az yer vermiştir. Bu ilme dair, nefsin hevâları, ahlâkî hükümler ve riyâzet gibi konulara kısaca temas etmiştir (Akdemir, 1992, ss. 221, 222).

Öyle anlaşılıyor ki el-Münşî'nin ele aldığı konulara kısa olarak temas etmesi muhtasar bir tefsir kaleme almış olması nedeniyledir.

V. Lütfullah Erzurûmî (v. 1202/1788) ve Tefsir İlmindeki Yeri

Müfessirin adı, Lütfullah b. Muhammed'dir. Doğum yeri Erzurum olduğu için el-Erzurûmî nisbesiyle anılmaktadır. Meşhur lakabı ise Göğsügür'dür. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen müellif, Hz. Peygamber'in soyuna mensup olduğu için es-Seyyid ünvanı ile de tanınmaktadır (Ören, 1995, s. 49).

Lütfullah Erzurûmî'nin *Râmûzu't-Tahrîr ve't-Tefsîr* adlı dirâyet tefsirinin özelliklerini şöyle zikredebiliriz:

A. Rivâyet Yönünden Özellikleri

a. Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri

Tefsirinde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine geniş yer veren Lütfullah Erzurûmî âyetleri şu maksatlarla zikretmiştir:

1. Âyette geçen bir kelimenin manasını açıklamak amacıyla.
2. Gramerle ilgili yapılan izahları teyid etmek için.
3. Âyete verilen manayı desteklemek maksadıyla.

b. Kur'ân'ın Sünnetle tefsiri

Tefsirinde Kur'ân'ın Sünnetle tefsirine önem atfeden müellif onları şu amaçlarla almıştır:

1. Âyette geçen kelimeleri izah etmek maksadıyla zikredilenler.
2. Gramere dair yapılan açıklamaları teyid etmek maksadıyla alınanlar.
3. Âyete verilen manayı desteklemek için olanlar.

c. Kur'ân'ın sahâbe ve tâbiûn sözleriyle tefsiri

Tefsirinde sahâbe ve tâbiûn görüşlerine yer veren Lütfullah Erzurûmî onları şu maksatlarla zikretmiştir:

1. Âyetlerde geçen kelimelerin manalarını izâh etmek için.
2. Âyeti doğrudan tefsir etmek maksadıyla. Bu tür yerlerde müfessir, âyeti doğrudan sahâbe ve tâbiûn sözüyle tefsir etmiştir.
3. Âyete verilen manayı teyid etmek için alınanlar.

d. Nüzul sebeplerine yer vermesi

Âyet ve sûrelerin indiği yer ve zamanları da belirten müellifin nüzul sebeplerine yaklaşımı şöyledir:

1. Nüzul sebebini sarâhaten belirtmesi. Lütfullah Erzurûmî âyet ve sûrelerin inmesine sebep olan soru ve olayları, çoğu zaman kalıplaşmış ifadelerle aktarırken onların bir kısmını, nüzul sebebi olduğunu tasrih etmeden nakleder.
2. Nüzul sebebini âyete verdiği manaya uygun olduğunu belirtir (Ören, 1995, ss. 202-230).

e. Kırâat ilmindeki yeri

Tefsirinde Âsım kırâatının Hafs rivâyetini esas alan Lütfullah Erzurûmî bazen mananın anlaşılması için diğer sahih kırâatları da zikretmiş, şâzz olduklarını belirtmek suretiyle nadiren bu tür (yani şâzz) kırâatlara da yer vermiştir. Kırâatlara göre meydana gelen anlam ve irab şekillerine işaret etmiş, kırâatlardan fikhî hükümler çıkarmış, onlar arasında tercihler yapmış, kırâat imam ve râvilerinin isimlerini zikretmiş, Resmu'l-Muhaf'a değinmiş, vakf ve ibtida konularına yer vermiştir (Ören, 1995, ss. 393-410).

f. İsrâiliyyât

Az veya çok hemen bütün dirâyet tefsirlerinde olduğu gibi Lütfullah Erzurûmî'nin tefsiri de isrâiliyyâttan hâli değildir. Müfessir, isrâilî rivâyetleri bazen tenkide tabi tutarak bazen de tenkid etmeden tefsirine dercetmiştir. Bu cümleden olarak Lütfullah Erzurûmî, Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Nemrud, Ka'be (Beytullah), Hz. Mûsâ, Firavun, Sâmirî, Hz. Hârûn, Hz. Dâvud, Hz. Süleyman, Hârût-Mârût, Hz. İsa vb. ile ilgili isrâilî haberleri tefsirine almıştır (Ören, 1995, ss. 240-251).

B. Dirâyet Yönünden Özellikleri

a. Kelâm ilmindeki yeri

Lütfullah Erzurûmî tefsirinde “eşrefu'l-ulûm” olarak kabul ettiği kelâm ilmine çok geniş yer vermiştir. Âdeta kelâm ilmine olan vukûfiyetini göstermiştir. İmân, küfür, şirk, günâh-ı kebâir, itikad, taklîd, isim-müsemmâ, Allah'ın isimleri, efâl-i ibâd, teklîfu mâ lâ yûtâk, salâh-aslah, rü'yetullah, nübüvvet, resûl-nebî ve şefâat gibi kelâmî konuları tefsirinde işlemiştir. Mâtürîdî olan müfessir, Eş'ârî

mezhebinin görüşlerine de yer vermiştir. Mutezile, Havâric, Haşviyye vb. diğer mezheplerin görüşlerine ise onları tenkid etmek amacıyla değinmiştir (Ören, 1995, ss. 255-281).

b. İslâm Felsefesindeki yeri

Lütfullah Erzurûmî tefsirinde yeri geldikçe felsefî açıklamalarda bulunmuş ve felsefecilerin görüşlerini aktarmıştır. Bu cümleden olarak müfessir, dehriyyûn, meşşâiyyûn, işrâkiyyûn, eş-Şeyhu'l-Maktûl (es-Sühreverdî) ve diğer felsefî akım ve filozofların görüşlerine yer vermiştir.

c. İlmî tefsirdeki yeri

Müfessir âyetleri yorumlarken yeri geldikçe ilmî tefsire değinmiştir. Bu cümleden olarak astronomî, jeoloji, tıp ve (bu günkü ismiyle) zoolojiye ait konulara temas etmiştir (Ören, 1995, ss. 292-303).

d. Fıkıh ve Fıkıh Usulü ilmindeki yeri

Lütfullah Erzurûmî tefsirinde fikhî âyetlerin tefsirine gereken önemi atfetmiştir. Hanefî mezhebine mensup olması dolayısı ile bu mezhebin görüşlerini öne çıkarmış, ayrıca diğer mezheplerin (Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî) ve onların âlimlerinin görüşlerine de yer vermiştir. Bu esnada Râfîzîlerin görüşlerine temas ettiği olmuştur.

Müfessir tefsirinde Fıkıh Usulü'ne dair ictihâd, taklid, şer'u men kablenâ (bizden öncekilerin kanunları) ve müşterek lafızlar gibi konulara da değinmiştir (Ören, 1995, ss. 305-321).

e. Lügat, sarf ve nahivdeki yeri

Lütfullah Erzurûmî'nin, âyetlerde geçen kelimelerin gerek lügat manalarını ve sarf yönünü izah ve gerekse bunların cümle içindeki durumlarını beyan ederken maharetli olduğu görülmektedir. Müfessir lügat ve nahve dair bilgileri ekseriyetle sahiplerine isnad etmek ve kaynaklarını zikretmek suretiyle vermiştir. Âyetlerin irabını da yapmıştır. Müellif tefsirinde kelimelerin aslımı göstermiş, aslı Arapça olmayan kelimelere işaret etmiştir. O bütün bu konuları işlerken yeri geldikçe kendi tercih ve tenkidlerini de ortaya koymuştur (Ören, 1995, ss. 350-371).

f. İ'câzu'l-Kur'ân bakımından özellikleri

Müfessir tefsirinde hem i'câz vecihlerine ve hem de belâğî nüktelere işaret etmek suretiyle Kur'ân'ın i'câz yönünü ortaya koymaya çalışmıştır (Ören, 1995, ss. 375-383).

g. Şiirle istişhâd

Lütfullah Erzurûmî tefsirinde şiirlere yer vermiş ve bu konuda Zemahşerî'nin ve onu takip eden müfessirlerin yolundan gitmiştir. Şairlerin isimlerini bazen zikrettiği gibi bazen de zikretmemiştir. Şiirleri daha ziyade âyette geçen kelimelerin manasını açıklamak ve gramerle ilgili izahlarda kullanmıştır (Ören, 1995, ss. 385).

h. Nesh

Kur'ân'da neshin varlığını kabul eden müfessir nesh hakkında birtakım usul bilgileri vermiş, onun çeşitlerine yani, Kur'ân'ın, Kur'ân ve Sünnetle neshi ile Sünnet'in Kur'ân'la neshine değinmiş, yeri geldikçe nâsîh-mensûh âyetleri göstermiştir (Ören, 1995, ss. 235-237).

ı. Tasavvuf

Lütfullah Erzurûmî'nin tefsirinde tasavvufa dair yer verdiği konular şunlardır: Fenâ fi'l-lâh, vahdet-i vücûd, hazarât-i hams (beş mertebe), ruh ve nefis, nübüvvet ve velâyet, zâhirî ve bâtinî ilim, mahabbetullah, kurb, keşf, müşâhede, şerîat, tarikat, hakikat, hikmet, zikir, ihlas ve sabır (Ören, 1995, ss. 325-347).

Turkish Studies

C. Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Özellikleri

a. Muhkem ve Müteşâbih

Lütfullah Erzurûmî tefsirinde Allah'tan başka âlimlerin de müteşâbih âyetlerin manasını bilebileceği görüşünde olup yeri geldikçe bu tür âyetleri yorumlamıştır (Ören, 1995, s. 415).

b. Müşkîlu'l-Kur'ân bakımından özellikleri

Müfessir tefsirinde ilk bakışta birbirlerine zıt gibi görünen âyetlerin arasını telif etmeye çalışmıştır (Ören, 1995, s. 427).

c. Tekrâru'l-Kur'ân

Lütfullah Erzurûmî tefsirinde kısmen de olsa tekrar edilen ifadelerin sebep ve hikmetlerini izah etmiştir (Ören, 1995, s. 431).

d. Fezâilu'l-Kur'ân bakımından özellikleri

Müfessir tefsirinde âyet ve sûrelerin faziletine dair hadisleri zikretmiştir. Bu hadisler kendisinden önce yazılmış tefsirlerde yer alan hadislerden farklı olmayıp çoğunluğunu zayıf veya uydurma rivâyetler oluşturmaktadır (Ören, 1995, s. 437).

e. Havâssu'l-Kur'ân

Lütfullah Erzurûmî tefsirinde bu konuya dair haberlere de zaman zaman yer vermiştir (Ören, 1995, s. 442).

f. Emsâlu'l-Kur'ân

Müellif tefsirinde yeri geldikçe bu ilme temas ederek mesellerin açıklamasını yapmış, bunların kimler hakkında îrâd edildiklerini tespit etmeye çalışmıştır (Ören, 1995, s. 448).

g. Münâsebetu'l-Kur'ân

Lütfullah Erzurûmî eserinde âyet ve sûreler arasındaki tenâsübe çok az temas etmiştir (Ören, 1995, s. 452).

Lütfullah Erzurûmî'nin tefsirinin özelliklerini sonlandırırken şunu da belirtelim ki, söz konusu tefsirde Kâzî Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzîl adlı tefsiri esas alınmıştır. Envâru't-Tenzîl'in ibareleri süzgeçten geçirilmiş, doğru bulunanlar alınmış, kapalı/muğlak yerler açıklanmış, hatalı yönler tetkik edilerek sonuca bağlanmıştır (Ören, 1995, s. 112).

VI. Molla Halil es-Siirdî (v. 1259/1843) ve Tefsir İlmindeki Yeri

Tam adı, Halil b. Huseyn b. Hâlid es-Siirdî'dir. 1164/1750'de Bitlis'in Hizan ilçesinin Külpi köyünde doğmuştur. H. 1259/m.1843 tarihinde Siirt'te vefat etmiştir.

es-Siirdî, *Basîratu'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Ğuyûb* adlı dirâyet tefsirini yazarken kaynak olarak genellikle Zemahşerî(v. 538/1143)'nin Keşşâf'ı ve Kâzî Beyzâvî(v. 685/1286)'nin Envâru't-Tenzîl'i ile Celâleyn tefsirini kullanmıştır. Bunların dışında başvurduğu başka kaynaklar da vardır (Pakiş, 1996, s. 42).

Molla Halil'in bu tefsirinin özellikleri şöyledir:

A. Rivâyet Yönünden Özellikleri

a. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri

es-Siirdî tefsirinde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemine geniş yer vermiş, âyetleri açıklarken çeşitli amaçlarla başka âyetleri de zikretmiştir.

Turkish Studies

b. Kur'ân'ın Hadisle tefsiri

es-Siirdî tefsirinde hadislere şu amaçlarla yer vermiştir:

1. Âyete verilen manayı desteklemek için.
2. Mücmeli beyan, müşkili te'lîf, mutlakı takyîd ve âmmı tahsis etmek maksadıyla.
3. Âyette geçen bir kelimenin sözlük anlamını açıklamak için.
4. Âyetin tefsiri esnasında yapılan bir gramer izahını te'yid etmek amacıyla.
5. Âyetin içerdiği fikhî bir hükmü açıklamak üzere.

c. Kur'ân'ın sahâbe sözüyle tefsiri

es-Siirdî tefsirinde fazla olmamakla beraber sahâbe sözü de zikretmiştir.

d. Kur'ân'ın tâbiî sözüyle tefsiri

Müfessir tâbiî sözüne de fazla yer vermemiştir.

e. İsrâilî haberler

es-Siirdî tefsirinde fazla miktarda isrâilî haber nakletmiştir (Pakiş, 1996, ss. 59, 61, 65, 70-71, 74, 77-78).

f. Kırâat ilmi bakımından özelliği

es-Siirdî tefsirinde yeri geldikçe kırâat konusuna da değinmiştir. Bazen sadece kırâat şeklini verirken bazen de kırâat vecihlerine göre meydana gelen anlam farklılıklarına işaret etmiştir (Pakiş, 1996, s. 103).

g. Nüzul Sebepleri bakımından özelliği

es-Siirdî tefsirinde nüzul sebepleri üzerinde bir hayli durmuştur (Pakiş, 1996, s. 127).

B. Dirâyet Yönünden Özellikleri*a. Hadis ilmindeki yeri*

es-Siirdî tefsirinde kullandığı hadislerin senedini genellikle zikretmez; onları umumiyetle doğrudan Hz. Peygamber'e nisbet ederek nakleder. Bazen de hadisin ilk râvisini verir. Müfessir, az da olsa hadislerin sıhhat derecesini ve geçtiği kaynakları belirtir (Pakiş, 1996, ss. 85-87).

b. Fıkıh ilmindeki yeri

Müfessir tefsirinde, âyetlerden hükümler çıkarmakta ve fikhî açıklamalarda bulunmaktadır. Bu esnada ekseriyetle Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin, nadiren de diğer mezhep imam ve âlimlerinin -isimleriyle birlikte- görüşlerini nakletmektedir (Pakiş, 1996, s. 89).

c. Kelâm ilmindeki yeri

es-Siirdî tefsirinde kelâmî konulara epey temas etmektedir. Âyetleri tefsir ederken kelâm ilmi ile ilgi kurmaya çalışmakta ve hangi itikâdî mezhebin, tefsirini yaptığı âyetten kendi görüşüne nasıl delil getirdiğini ortaya koymaktadır. Bazen görüşlerine yer verdiği itikâdî mezheplere ciddi eleştiriler yöneltmektedir (Pakiş, 1996, s. 97).

d. Tasavvufî açıdan özellikleri

es-Siirdî tefsirinde nadir de olsa bazı tasavvufî açıklamalarda bulunmaktadır (Pakiş, 1996, s. 105).

Turkish Studies

e. Lügat ve sarf bakımından özellikleri

Müfessir, âyetlerde geçen kelimeleri lügat yönünden incelemekte ve bu kelimelerin Arap dilindeki kullanılış şekillerine dair misaller vermektedir. Kelimelerin köklerini açıklamaya özen göstermektedir (Pakiş, 1996, ss. 108, 110).

f. Nahiv bakımından özellikleri

es-Siirdî tefsirinde nahiv konusuna çok geniş yer vermiştir. Âyetlerin irâbını yapmış ve bu açıdan meydana gelen anlam farklılıklarına işaret etmiştir. Bu tür bilgileri verirken dil bilginlerinin ve ekollerinin isimlerini zikretmiş ve görüşlerine yer vermiştir (Pakiş, 1996, s. 112).

g. Belâğat açısından özellikleri

Müfessir tefsirinde belâğata bir hayli önem atfetmiş; teşbih, mecâz, kinâye, isti'âre ve iltifat gibi edebî sanatlarla dair bilgiler vermiştir (Pakiş, 1996, ss. 116, 119).

h. Şiirle istişhâd

es-Siirdî tefsirinde şiire fazla yer vermemiştir (Pakiş, 1996, s. 122).

C. Kur'ân İlimleri Yönünden Özellikleri

a. Nasih-mensuh bakımından özelliği

Kur'ân'da neshin varlığını kabul eden müfessir tefsirinde, yeri geldikçe nâsîh ve mensûh âyetleri belirtmekte, neshedilen âyetlerin sayısını az göstermeye çalışmaktadır (Pakiş, 1996, s. 132).

b. Muhkem ve müteşâbih âyetlere bakışı

İlimde yüksek mertebelere ulaşanların müteşâbih âyetlerin manalarını bilebileceği görüşünde olan es-Siirdî bu tür âyetleri yorumlamaya çalışmıştır.

c. Tenâsübü'l-Kur'ân bakımından özellikleri

es-Siirdî tefsirinde âyet ve sûreler arasındaki tenâsübü göstermek için büyük çaba sarfetmiştir.

d. Müşkîlû'l-Kur'ân bakımından özellikleri

Bu konu üzerinde es-Siirdî uzun uzadıya durmuş; aralarında çelişki vehmi bulunan âyetlerin arasını telif etmeye çalışmıştır.

Bunların dışında es-Siirdî tefsirinde Mübhemâtu'l-Kur'ân ve Emsâlu'l-Kur'ân (Pakiş, 1966, s. 136-143) konularına da değinmiştir.

Burada Osmanlı dönemine ait belli başlı dirâyet tefsirlerinin özelliklerini sonlandırırken, dirâyet tefsiri olmasına rağmen işârî yönü de ağırlıklı görünen Hüsâmeddîn Ali el-Bitlisî (v. 909/1504)'nin tefsir ilmindeki yerine de kısaca değinmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

VII. Hüsâmeddîn Ali el-Bitlisî (v. 909/1504) ve Tefsir İlmindeki Yeri

Doğum tarihi henüz belli olmayan Hüsâmeddîn Ali el-Bitlisî tahminen seksen yaşlarında iken 13 Şaban 909/31 Ocak 1504'de Bitlis'te vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Hüsâmeddîn Ali el-Bitlisî Akkoyunlu Devleti'nde "nişancı" olarak görev yapmıştır.

Hüsâmeddîn Ali el-Bitlisî'nin *Câmi'ü't-Tenzîl ve't-Te'vîl* adlı tefsirinin özellikleri çok kısa olarak şöyledir:

Bu tefsir, dirâyet ve işârî tefsir metoduyla telif edilmiş, kısmen de rivâyete yer vermiştir. Âyetleri bölümler halinde tefsir eder. Kur'ân ilimlerine dair çeşitli bilgiler sunar. Âyetleri tefsir ederken, diğer dirâyet müfessirlerinin yaptığı gibi çeşitli amaçlarla başka âyet, hadis, sahâbe ve tâbiî

sözü ile alimlerin görüşlerine yer verir, ancak bunların kaynaklarını göstermez. Âyetlerde işaret edilen çeşitli ilmî incelikler üzerinde durur. Hemen hemen her âyeti tefsir ederken onun tasavvufî yönüne değinir. Mezhep imamlarının görüşlerine de yer veren müfessir bunlar arasında mukayeseler yapar. Âyetleri irab/tahlil eder ve dil ekollerinin görüşlerine yer verir. Kırâat farklılıkları gösterir. Fikhî konulara temas eder. Kelâmî ve felsefî izahlar yapar. Nüzul sebeplerine dair rivâyetleri aktarır. Az da olsa isrâîlî haber nakleder. Şiirle istişhâd eder. Her surenin başındaki besmeleyi bir önceki besmeleden farklı olarak açıklar. Tefsirinin pek çok yerinde çeşitli sorular sorar ve onları cevaplar (Bursalı Mehmed Tahir, 1333, I, 58; Bilmen, 1974, II, 618; Nüveyhiz, 1986, I, 369; Mollaibrahimoğlu, 2007, ss. 416-417; Turgay, 2013, ss. 146-154).

Osmanlı döneminde yazılan dirâyet tefsirlerinde kullanılan metotlar işte böyledir. Metot bakımından aralarında çok belirgin bir farkın olmadığı ortadadır. Başka bir ifadeyle onların, aralarında bir takım cüz'î farklılıklar olmakla beraber genel olarak başvurdukları yöntemin Keşşâf ve Envâru't-Tenzîl'in metotlarıyla hemen hemen aynısı olduğu görülmektedir.

Anlaşılan o ki, Osmanlı devrinde müstakil dirâyet tefsiri yazan müfessirler, Keşşâf ve Envâru't-Tenzîl'in etkisinde biraz fazlaca kalmışlardır. Meselâ bu dönemin en meşhur müfessirlerinden olan Ebussuûd hakkında Abdullah Aydemir şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Müfessir (yani Ebussuûd) ez-Zemahşerî'nin mu'tezile mezhebi açısından yapmış olduğu izahlar hâric kalmak şartı ile el-Keşşâf'tan o kadar çok nakiller yapmıştır ki, tefsirinin elimizde mevcut matbû' nüshasındaki mürettip hatalarını bile el-Keşşâf'a bakarak düzeltmek mümkün olmaktadır" (Aydemir, 1993, s. 107). Ne hazindir ki bu tespit, diğer bazı Osmanlı müfessirleri için de aynen geçerli görünmektedir.

Burada yeri gelmişken şu tespitleri yapmak istiyoruz:

1- Osmanlı döneminde yazılan bazı müstakil dirâyet tefsirleri hakikaten birtakım yeni ve özgün görüşler ortaya koymuşlardır. Meselâ Ebussuûd'un edebî sanatlar (belâğat), Ahmed Gürânî'nin kırâat, Şihâbuddîn es-Sivâsî'nin de âyetleri meydana getiren kelimelerin birbirleriyle olan uyum ve ahengini (tenâsüb) gösterme konusundaki maharetleri gerçekten orijinal ve kayda değer birer özellik olarak görünmektedir. Ancak bunların bazılarından, *el-Keşşâf*, *Envâru't-Tenzîl* ve *Mefâtihu'l-Ğayb* (bu eser, Fahreddîn er-Râzî(v. 606/1209)'nin kaleme aldığı ve "Tefsîr-i Kebîr" adıyla da bilinen meşhur tefsiridir) gibi eserlerden aynen veya ma'nen yapılan alıntılar çıkarılsa, geriye kalan kısma tefsir demenin biraz zor olacağı kanaatindeyiz.

2- Yine bu döneme ait bazı dirâyet tefsirlerinin ise, yaptıkları alıntı ve aktarımlar çıkarıldıktan sonra tefsir olma niteliğini kaybetmese bile hacimlerinin bir hayli küçüleceğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

3- Bir başka mesele de şudur: Eğer adı geçen bu üç tefsir olmasaydı, Osmanlı dönemine ait bazı dirâyet tefsirlerinin hiç yazılamayabileceğini tahmin etmek mümkün gibi görünmektedir.

4- Gerek Osmanlı dönemi eğitim kurumlarında ve gerekse ilim tahsil etmiş yani, bugünkü tabirle eğitim-öğretim görmüş olanlar arasında Envâru't-Tenzîl'in Keşşâf'tan daha fazla itibar gördüğü ve öne çıktığı söylenebilir. Meselâ Envâru't-Tenzîl'e 250'den fazla şerh, haşiye ve talik yazılması (ki sadece Osmanlı döneminde kaleme alınanların sayısı 60'a ulaşmaktadır) (Cerrahoğlu, 1988, II, 297), bu hususun bâriz bir göstergesi olarak kabul edilebilecek mahiyettedir. Günümüzde de aynı durumun devam ettiği görülmektedir. Bunun sebebi, Keşşâf'ın savunduğu Mutezile mezhebinin görüşlerinin, çoğunluğu oluşturan ve hâkim unsur olan Sünnî kesim tarafından tasvip edilmemesi olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Osmanlı dönemi eğitim-öğretim müesseselerinde tefsire dair daha ziyade Zemahşerî'nin Keşşâf'ı ve Kâzî Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzîl'i tefsir edilmiştir. Dirâyet metoduna göre kaleme alınan bu iki tefsir, Osmanlı döneminde telif edilen dirâyet tefsirlerine de büyük ölçüde kaynaklık etmiştir.

Turkish Studies

Ancak bazı Osmanlı müfessirleri yeri geldikçe az ya da çok Keşşâf ve Envâru't-Tenzîl'i tenkide de tabî tutmuşlardır. Her şeyden önce Zemahşerî'nin itizalî fikirlerini hiçbir Osmanlı müfessiri tasvip etmemiştir. Bu dönemde müfessirler, Mutezile mezhebine karşılık hep sünnî görüşleri savunmuşlardır. Özellikle Molla Gürânî tefsirinde hem bu iki tefsirden yararlanmış ve hem de onların görüşlerine ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Hatta onun bu eleştirilerinin sadece itikâdî konularla sınırlı kalmadığı da görülmektedir.

Her ne kadar Osmanlı dönemi dirâyet tefsirleri arasında metot bakımından bazı cüzî farklılıklar görülsün ve ayrıca bazı müfessirler tarafından birtakım yeni ve orijinal görüşler serdedilmiş olsa da bu hususlar, söz konusu tefsirlerde Keşşâf ve Envâru't-Tenzîl'den farklı bir metodun kullanıldığını söylemeye yetecek derecede değildir. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, ilmin tarafsızlık/objektiflik ilkesine olan bağlılığımızı, Osmanlı'ya karşı duyduğumuz sevgi-saygı ve hatta hayranlığımızın önüne geçirerek şunu itiraf etmek istiyoruz ki Osmanlı müfessiri, tefsir alanında müstakil olarak yeni ve özgün bir tefsir yöntemi geliştirememiştir.

Bir başka önemli mesele de Osmanlı döneminde çok az sayıda dirâyet tefsirinin yazılmasıdır. Baştan sona tam olarak yazılıp da günümüze kadar ulaşan dirâyet tefsiri sayısı (ki bu sayı 20 civarındadır), altı asrı aşkın bir zaman diliminde bu sahada çok az miktarda te'lifin yapıldığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Muhammed. *Tabakatu'l-Müfessirin*, Veliyyuddin Ef. Ktp. numara, 427.
- Ahmed Midhat. (1303). *Mufasssal Tarih-i Kurun-i Cedide*, İstanbul.
- Akdemir, H. (1992). *Muhammed b. Bedriddîn el-Münşî ve Tefsirdeki Yeri*: Ankara: Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı.
- Akgündüz, A. (1994). “*Ebüs-suûd Efendi*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 1. baskı, İstanbul.
- Aydemir, A. (1993). *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, 2. baskı, Ankara.
- Aydın, A. (2009). *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, 3. basım, İstanbul.
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, 2. baskı, İstanbul.
- Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul.
- Bilmen, Ö. N. (1974). *Büyük Tefsir Tarihi/Tabakatu'l-Müfessirin*, İstanbul.
- Birişik, A. (2003). “*Medrese (Hint Alt Kıtasında Medrese)*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara.
- Bozkurt, N. (2003). “*Medrese*”, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Ankara.
- Bursalı Mehmed Tahir. (1333). *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul.
- Cerrahoğlu, İ. (1988). *Tefsir Tarihi*, Ankara.
- Çantay, H. B. (1962). *Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*, 4. baskı, İstanbul.
- Dartma, B. (2011). *İlk Osmanlı Müfessirlerinden Şihâbuddîn es-Sivâsî ve Kur'ân Yorumu*, Ankara.
- Firuzabadi, Muhammed b. Yakub. (1993). *el-Kamusu'l-Muhit*, 3. baskı, Beyrut.
- Hoca Sadeddin b. Hasan. (1279). *Tacu't-Tevarih*, İstanbul.

- İpşirli, M. (2003). “*Medrese (Osmanlı Dönemi)*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara.
- İzgi, C. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul.
- Katib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh. (1971). *Keşfu’z-Zunun an Esami’l-Kütübi ve’l-Fünun*, (hazırlayanlar, Şerefeddin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), İstanbul.
- Mehmed Süreyya. (1308). *Sicilli Osmani*, İstanbul.
- Mektubi, İzzed-zade Abdülaziz. *Teracim-i Ahval-i Ulema ve Meşayih*, İstanbul Üniv. Ktp. TY, numara, 2456.
- Mollaibrahimoğlu, S. (2007). *Yazma Tefsir Literatürü*, İstanbul.
- Muhammed ez-Zuhaylî. (1408/1998). *el-Kâzî el-Beyzâvî*, Beyrut: 1. baskı, Dâru’l-Kalem.
- Mustafa es-Sâvî el-Cüveynî. *Menhecû’z-Zemahşerî fî Tefsîri’l-Kur’ân ve Beyânî İcâzihî*, Kâhire: 3. baskı, Dâru’l-Me’ârif.
- Müstakim-zâde, Süleyman Sadeddin. *Mecelletu’n-Nisab fî’n-Nisebi ve’l-Küna ve’l-Elkab*, Süleymaniye Ktp. Halet Ef. blm., numara, 628.
- Nüveyhiz. Â. (1406/1986). *Mu’cemu’l-Müfessirin min Sadri’l-İslam hatta’l-Asri’l-Hazır*, 2. baskı.
- Ören, H. (1995). *Göğsügür Lütfullah Erzurûmî ve Râmûzu’t-Tahrî Adlı Tefsiri*, İstanbul: Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Telem İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı.
- Özyılmaz, Ö. (2002). *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, Ankara.
- Pakiş, Ö. (1996). *Molla Halil es-Siirdî ve Tefsirdeki Metodu*. İstanbul: Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıkaya, Y. (1997). *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul.
- Şemseddin Sami. (1311). *Kamusu’l-A’lam*, İstanbul.
- Taşköprü-zade, Isamuddin Ebu’l-Hayr Ahmed Efendi. (1985). *eş-Şakaiku’n-Numaniyye fî’d-Devleti’l-Osmaniyye*. İstanbul: Neşreden, Ahmed Subhi Furat.
- Turgay, N. (2013). “*Klasik Osmanlı Dönemi Müfessirlerinden Hüsamüddin Ali el-Bidlisî ve Tefsirciliği*”, Osmanlı Toplumunda Kur’ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: 3. baskı.
- Ünver, S. (1946). *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç/Fatih Devri İlim Hayatı*, İstanbul.
- Yakuboğlu, K. (2006). *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, İstanbul.
- Yaşaroğlu, M. K. (2005). “*Molla Gürânî*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul.
- Yıldız, S. Fâtih’in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri, Sahaflar kitap sarayı, İstanbul.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî. (1385/1965). *Tâcu’l-Arûs*, tahkîk, Abdussettâr Ahmed Ferâc, et-Türâsu’l-Arabî.
- ez-Zehebî, Muhammed Huseyn. *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, Dâru’l-Kütübi’l-Hadîse - Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut.
- Zengin, S. Z. (2002). *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Ankara.
- ez-Ziriklî, Hayreddin. (2002). *Alâm*. Beyrut: 15. baskı.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Dartma, B. (2016). “Osmanlı Döneminde Bazı Müstakil Dirâyet Tefsirleri ve Uyguladıkları Yöntemler / Independent and Personnel Commentaries and the Method They Used in the Ottoman Period”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/7 Spring 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9671>, p. 121-150.